

TEMESVÁR MEGVÉTELE.

1551—1552.

Az 1892-ik évi hadtörténelmi pályázaton pályadíjjal kitüntetett munka.

ELSŐ KÖZLEMÉNY.

Két rajz melléklettel.

A török hódítás korában dicsőséges és gyászos emlékü hadi események szakadatlan sorrendben váltakoznak a magyar hadi történelemben.

Különösen az 1552-ki év mintegy véres betűkkel van följegyezve hadi krónikánk lapjain, mivel a balsors talán soha sem sújtotta a magyar nemzetet annyiszor és oly kérlelhetlenül, mint épen ebben az esztendőben, midőn számos nemzeti szerencsétlenség, mint Veszprém, Drégely, Temesvár, Lippa és Szolnok bukása, szakadatlan láncolatban következett egymás után. Csupán Eger várának Dobó István és vitéz bajtársai által történt hősi megvédelmezése nyújtott némi vígaszt és elégtételt a számos balvégzetű hadi eseményért.

Az eseményekben gazdag 1552. évnek hadi katasztrófái közül kétségkívül *Temesvár megvétele* volt a legtragikusabb és következményeiben legsúlyosabb. A szívós és elszánt védelem, a mit az erősség oltalmazásában *Losonczy István*, élete és vagyona áldozatul vitelével kifejtett, egyfelől a kegyelt emlékü hős hazafiúi erényeiről és heroikus önfeláldozásáról tesz fényes tanúságot, másfelől a magyar hadi történet tanúlmányozóit meggyőzi arról, hogy Temesvár ostroma egyike volt azoknak a legnagyobb és leg-

nehezebb hadi tényeknek, a miket II. Szulejmán harczedzett seregei végrehajtottak. Ez okból Temesvár vívása a XVI. századbeli magyar várháborúk közül csak is Nándorfehérvár és Szigetvár megvételeivel állítható párhuzamba.

Ha tehát Temesvár 1552-ben történt kiostromlása dicsőséges fegyverténye volt az akkori világ első hadseregének, a török seregnek, úgy bizonyára dicsőséges a magyar védőkre nézve is, a kik a várat mostoha körülmények között, a túlerővel szemben — ha nem is sikeresen — de teljes önfeláldozással és tiszteletre méltó kitartással hosszasan oltalmazták.

Egyrészt tehát az a szerep, a mit Temesvár mint végvár azon időben játszott, másrészt a két várharcz, a mi 1551 és 1552-ben falai alatt lezajlott, és végül török kézre jutásának súlyos következményei azok a tényezők, a mik Temesvár megvételeét érdekessé és tanulságossá teszik.

Midőn azonban Temesvár bukásának *okait* és *eseményeit* vázolni akarom, előttem áll az 1551- és 1552-iki török háború, a melylyel Temesvár két ostroma szoros összefüggésben van.

Épen azért előadásomban az 1551- és 1552-iki török háború főbb eseményeire is ki kell terjeszkednem, és azokat Temesvár ostroma, mint főesemény körül csoportosítom.

I.

ELŐZMÉNYEK.

Az I. Ferdinánd király és a porta közt 1547-ben öt évre kötött fegyverszünet még le sem járt, midőn a két hadviselő fél között 1550-ben az ellenségeskedés ismét elkezdődött, mire nézve a szultánnak a szolnoki vár 1550-ben történt építése adott okot.

II. Szulejmán a török hódítás útját Belgrádból Titelen át Eger és a felvidéki bányavárosok felé is előkészítendő, a Szegeden romokban heverő *királyi várat* a régi falak fölhasználásával *Musztafa* pasa által 1549—1550-ben újjá építtette, azon reményben, hogy a szegedi vár védelme alatt a bányavárosok behódítására erős hadműveleti alapot alkot, mely mintegy erődített tábor

a Tisza vonalán felvonuló hadainak nagyobb pihenőre biztosított körletet nyújt. Szegednek a bányavárosok felé előre tolt őrsre lett volna a *szolnoki vár*, melyet Musztafa pasa a török kormány utasításából 1550-ben akart 5000 lovas számára hevenyében építeni.¹⁾

A Szolnokon tervezett török erősség szándékba vett kiépítése nagy ijedelmet okozott Egerben és a felső-magyarországi megyékben, minek folytán a felvidéki nemesség *1550 júniusában* Dobó István elnöklete alatt tartott részleges gyűlésen sürgősen követelte, hogy a magyar hadi kormány Eger biztosítására — a törököket megelőzve — Szolnokon erősséget építtessen.

Erre azután a pozsonyi magyar hadi tanács utasításából gróf *Salm Miklós* tábornok, *Báthory Endre* kassai és *Nádasdy Tamás* győri főkapitány hadaikkal, melyekhez az *augusztus 8-án* felhívott felvidéki megyék nemesi csapatai is csatlakoztak, Szolnokot 1550 szeptember elején megszállották s a várat gyorsan felépítették, úgy hogy az már *október 16-án* védképes állapotban volt.

Mivel a XVI. században a várerődítésnél olasz építészek és kőfaragók voltak keresettek, hazánkban is, mint Európa többi országaiban, az erősségek emelésénél az *olasz várépítési modor* honosult meg.

A szolnoki erősséget is olasz várépítők *olaszos modorban* emelték, de a XVI. századbéli sajátos magyar erődítés módja is alkalmazást nyert a vár falainál, a mennyiben szögletbástyákul már nem rondellákat (kör-bástya), hanem 5—6 szögű bástyákat emeltek termésközből, a vár falaikép pedig tölgyfa-czölöpök és vesszőfonadékok közé rakott földgát szerepelt.

Kétségtelen, hogy Temesvár hős védelmezője, *Losonczy István* nógrádi főispán, a ki megyéjének felkelő nemeseivel szintén jelen volt Szolnokon, az olasz várerődítésben ez alkalommal sajátította el a jártasságot és e téren szerzett tapasztalatait később Temesvár ostrománál sikeresen értékesítette.²⁾

¹⁾ Gyárfás István: Dobó István Egerben. 41. l.

²⁾ V. ö. Verancsics: VII. 116—122. Szederkényi Nándor: Heves-megye tört. II. 116—117. l.

letet kaptak, hogy május elejére Egerbe gyülekezzenek, hova *Teufel Erasmus* német csapatai és *Aldana Bernát* «mæstro de campo»¹⁾ vezénylete alatt álló hét spanyol zászlóalj a kitűzött időben be is vonúltak.

E szerint az Egernél összevont had, melynek feladata Erdély megszállása, illetőleg átvétele vala, a következő seregrészekből állott:

Brandeis András: hat zászlóalj cseh és német gyalogság:	2800 fő
Serotin Károly: morva-sziléziai lovasság	500 «
Opperstorf János: német vértés lovasság	300 «
Aldana: hét zászlóalj spanyol gyalogság	2000 «
Bakics Péter: huszár	1000 «
« « hajdu ²⁾	600 «
Összesen	7200 fő

vagyis 5400 főnyi gyalogság és 1800 lovas. A tüzérség négy ostromlövegből³⁾ és hat táborigyűből állott.

Ferdinánd az Erdély elfoglalására gyűjtött sereg vezéréül bátyjától, V. Károly császártól, már előbb hadban jártas és harc-képzett tábornokot kért, a ki *Castaldo Baptista János* cassanoi grófot és teanoi örgrófot küldte Bécsbe, a hol őt a király *április 27-én* az Erdély átvételére küldendő sereg vezérévé kinevezte. Egyszermind Erdély miként leendő megszállására nézve írásos hadi utasítást adott a tábornoknak, a melyben az ő viszonyát Fráter

¹⁾ A XVI. századbéli magyar történetírók Aldanát rendszeren «Nagy-Campo», Perez Alfonzót pedig «Kis-Campo» néven említik. Forgách: 12. Tinódi: Erdélyi historia 739—740 v. s. A hét zászlóalj spanyol gyalog 2000 főből állott. (Fráter György levele Ferdinándhoz 1551 márcz. 31-ről. Tört. Tár. 1880. 62.)

²⁾ Brüsseli okmánytár: II. 286. l. Továbbá *Ascanio Centorio*: Della guerra di Transilvania. Vinegia, 1566. cz. művében szintén említi, hogy az Egernél egybegyűlt seregben 1000 magyar huszár és 500 hajdú is volt. 66. lap.

³⁾ Fráter György még április hóban öt faltörő löveget kért Ferdinándtól, a ki május 21-én értesítette a püspököt, hogy Trencsénből négy ostromágyút küld a seregnek. Tört. Tár. 1880. 72.

E lövegeket Bakics Péter *Nyitrán* átvévén, huszárjainak fődözete alatt *Lévára*, onnan pedig később Egerbe szállíttatta. Brüsseli okmtár. II. 262.

Györgyhöz, kinek érdemeiről és hazafiságáról a dicséret és őszinte elismerés szavaival emlékezett meg, továbbá Nádasdy Tamás és Báthory Endre királybiztosokhoz, körülményesen megállapította. A király ezen utasításban a tábornoknak különösen meghagyta, hogy a hadi dolgokban első sorban Fráter György és Aldana tanácsa szerint intézkedjék, ellenben a kevésbé fontos és közönségesebb ügyekben *Losonczy István* nógrádi főispánnal és más csapatvezérekkel tarthat tanácsot.¹⁾

Castaldo Bécsből május 1-én Egerbe elutazván, a hadi lábra állított sereggel *május 26-án* Tokajon keresztül Debreczenbe vonúlt, hova *június 3-án* érkezett meg.

Báthory Endre és Nádasdy Tamás királybiztosok Debreczenben várták a tábornokot s a dunántúli és felvidéki felkelő nemesi hadakat, valamint Losonczy István csapatait már előbb *Bátorban* összpontosították.²⁾ Miután itt Castaldo a magyar hadakat segérével egyesítette, a *Meszes* hegyen át Erdélybe vonúlt³⁾ és főhadi szállását június közepén Kolozsvárra tette.⁴⁾

Izabella királyné sok huza-vona után *július 19-én* lemondott Erdélyről s a rendek a kolozsvári országgyűlésen *július 26-án* jóvá hagyták a tartomány átadását, Ferdinándot elismerték királynak és letették a hűségesküt. *Július 30-án* Petrovics Péter temesi főispán követei is megérkeztek és kijelentették, hogy urok Munkácsért s a hozzá tartozó uradalmakért a temesi várakat hajlandó Ferdinándnak átadni.⁵⁾

Augusztus 11-én János Zsigmond eljegyzése is megtörtént Ferdinándnak *Johanna* nevű leányával, s az özvegy királyné, a koronát Ferdinánd biztosainak átadva, Kassára utazott.⁶⁾

A rendek a megszálló hadsereg elszállásolása iránt aképen

¹⁾ Ferdinánd 1551 április 27-én kelt utasítása Castaldóhoz; kiadva Oc. Utiesenovič: Lebensgeschichte des Georg Utiesenovič. Wien, 1881, Urkundenbuch 28. l.

²⁾ Szilágyi Sándor: i. m. I. 277. l. — Tinódi: Erdélyi historia 733—736. v. s.

³⁾ Tinódi: i. m. 731—732. v. s.

⁴⁾ Szilágyi Sándor: i. m. I. 281.

⁵⁾ U. o. I. 287. 289. 292—293.

⁶⁾ U. o.

intézkedtek, hogy Fráter György helytartó a tábornokkal együtt ügyeljen arra, hogy a külföldi zsoldos katonák és a polgárok között a béke és jó viszony fentartassék, mi czélból a rendek mindegyik városba, hol egy-egy zsoldos csapat elhelyeztetik, két-két biztost rendeltek.¹⁾ A spanyolokat *Medgyesre*, a nehéz lovasságot *Kolozsvárra*, a könnyű lovasságot *Marosvásárhelyre*, 4 zászlóalj német landscknechtet *Szebenbe*, 2 zászlóalj landscknechtet pedig *Brassóba* szállásoltak be. A huszárokat és hajdúkat a Petrovics Pétertől átveendő *Temesvárra* indították útnak.²⁾

Ezután Fráter György Temesvár, Lippa, Karánsebes, Lugos és a többi alvidéki várak, uradalmak és hadi szerek átvételére Castaldo beleegyezésével *július 26.* táján Báthory Endrét küldötte ki egy hadosztályal,³⁾ és pedig Losonczy István és *Serédy György* lovasaival, és Aldana tábornokot spanyol és német csapatokkal.

Báthory Endre Losonczy Istvánnal együtt augusztus 3-ig *Dévát, Lippát* és *Solymost* vette át,⁴⁾ Serédy György *Karánsebest*, Aldana pedig 400 spanyollal és 1 zászlóalj német landscknechtel még *augusztus 20-ika* előtt Lugost és Temesvárt szállotta meg.⁵⁾

¹⁾ Szilágyi i. h.

²⁾ Ostermayer Jeromos krónikája, kiadva gróf Kemény József: Deutsche Fundgruben. I. 46.

³⁾ Fráter György levele Ferdinándhoz 1551 július 31-ről. Tört. Tár. 1880. 244. l.

⁴⁾ Szokolovics Mehemed béglerbég Szalánkeményből augusztus 3-ról azt írja Fráter Györgynek, miszerint hallotta, hogy a németek Erdélybe benyomultak és, *hogy Báthory Endre már Lippát is megszállotta.* Tört. Tár. 1880. 245—246. Továbbá Pray: Ep. Proc. II. 298.

Így tehát Istvánffy és utána Bethlen Farkas (Hist. Transilv. I. 497.) tévesen írja, hogy Temesvárt Losonczy István szállotta meg, mert az ő saját leveléből is tudjuk, hogy ő Báthory Endrével Lippát vette át. (Pesty Frigyes: Krassó megye tört. IV. 58.)

⁵⁾ Ostermayer Jeromos krónikájában olvassuk, hogy Petrovics Péter Temesvárt Báthory Endrének átadta, a ki azt csapataival megszállotta. (Gróf Kemény József: Deutsche Fundgruben. I. 46.)

Azonban egy kir. udvari tisztviselő azt írja (Brüsseli okmánytár. II. 258—260), hogy Ferdinánd 1551. augusztus 20-án kapta a hírt, hogy Petrovics Temesvárt és Becskereket valóban átadta és *pedig Temesvárt Aldana szállotta meg 400 spanyollal és egy zászlóalj landscknechtel.* (Magy. Tört. Tár. XII. 236.)

Ez alkalommal *Becse*, *Becskerek* és *Csanád* szintén átvétettek. Fráter György már *augusztus 19-én* azt írta a királynak, hogy *Becse*, *Becskerek* és az *alvidéki többi véghelyek* már mind *Ferdinánd* hatalmában vannak.¹⁾

Fráter György és *Castaldo* *Temesvár* és az *alvidéki erősségek* biztosításával egyelőre *Aldana* tábornokot bízták meg.²⁾ Az ország alsó részeinek igazgatását pedig további intézkedésig *Báthory* *Endre* vette át, a ki ettől fogva *Lippán* tartózkodék.

«*Csatlósa* leszek annak — mondá *Petrovics Péter*, midőn az erősségek átadása után *Lippáról* eltávozott — a ki ezen várakat a szultán hatalma ellen *két évig* megvédi!»³⁾ A jövő igazat adott neki.

Eképen tehát Fráter György az esztergomi érsekség s a bibernoki cím elnyeréséért *Erdélyt* és a hozzá tartozó részeket *Ferdinánd* kezeibe játszotta, de másfelől a szultánt a történetek felől elámítandó, tovább is bemutatva hódolatát s a hűbéradót is pontosan megküldötte a portára.

Ez volt a bekövetkezett török háború és egyszersmind *Temesvár* ostromának másik és pedig főoka.⁴⁾

II.

A TÖRÖKÖK HADI KÉSZÜLETEI.

A szultán *Ali* *budai pasától* és a *mirlivák* (kerületi hadparancsnokok) jelentéseiből, továbbá *Petrovics Péter* panaszkodó leveleiből a történetekről már *július elején* értesülvén, a büszke világhódító hűbéres tartományának megszállását *Ferdinánd* részéről egyenes hadizenetnek tekintette és megtörte a fegyverszünetet, mielőtt az még lejárt volna.⁵⁾

¹⁾ Tört. Tár. 1880. 254.

²⁾ Centorio. 99.

³⁾ Bethlen Farkas: Hist. Trans. I. 493.

⁴⁾ Szilágyi Sándor: i. m. I. 184.

⁵⁾ Istvánffy (1758-ki bécsi kiadás) XVII. könyv. 184—185. Forgách

A törökök ugyan a szolnoki vár építését nem háborgatták, de *Kászon* budai pasa abban a fegyverszünet megszegését látta és a portán úgy tüntette föl az ügyet, mint a szultán egyenes kihívását a harcra.¹⁾

A szultán előtt 1551-ben még nagyobb sérelem volt az, hogy Ferdinánd király Fráter György kincstartó közreműködésével Izabella királynét a török fennhatóság alatt álló Erdély átadására bírta, a mit a portán nyílt hadizenetnek tekintettek.

Ferdinánd Erdély és a hozzá tartozó részek átvételére 1551 márczius 30-án *Báthory Endre* kassai, *Nádasdy Tamás* dunántúli főkapitányt és *Herberstein Zsigmond* udvari tanácsost nevezte ki királybiztosoknak azon megbízással, hogy az erdélyi kormányval és *Petrovics Péter* temesi főispánnal *Erdély, Temesvár* s az *alsó részek* átvétele ügyében teljhatalommal alkudozzanak és az egyezmény megkötése után *Báthory Endre* és *Fráter György* Erdélyt mint vajdák igazgassák.²⁾

Az Erdélyt megszállandó sereg erősítésére Ferdinánd áprilisban német és cseh zsoldosokat fogadott, a kiket külön-külön 3—3 zászlóaljba osztott, a melyek egymással *ezred* kötelékbe léptek és *Brandeis András* ezredes, udvari tanácsos vezetése alatt állottak.³⁾ Ezen kívül a király még 500 morva-sziléziai lovast fogadott zsoldba, a kiket *Serotin Károly* ezredes vezényelt; a lovasság erősítésére szolgált továbbá 300 főnyi német vértés lovas *Opperstorf János* százados parancsnoksága alatt. Ezen hadosztály, melynek parancsnokává a király *Arco Felix* grófot tette,⁴⁾ Bécsből *május 1-én Pozsonyon, Nyútrán* és *Léván* keresztül Egerbe útnak indítatott.⁵⁾

E közben az országban álló külföldi zsoldos hadak is rende-

¹⁾ Szederkényi: u. o. II. 119—120. l.

²⁾ Szilágyi Sándor: Erdélyi Országgyűl. Emlékek. I. 277. l.

³⁾ A hat zászlóalj cseh és német gyalogság létszám szerint 2800 emberből állott és pedig 1300 lövészből (gát-puskás), 1200 jól fegyverezett zsoldosból és 300 közönséges gyalogosból. Brüsseli okmánytár. II. 262.

⁴⁾ U. o. II. 266.

⁵⁾ Ferdinánd levele Fráter Györgyhez Bécsből, május 1-ről. Tört. Tár. 1880. évf. 70. l.

Egyszersmind július első felében *Szokolovics Mehemed* ruméliai béglerbéget utasította, hogy azonnal üssön be Erdélybe, Ferdinánd hadait onnan űzze ki, az özvegy királynét pedig helyezze vissza országába. Az erdélyi rendeket fenyegető levélben szintén felhívta, hogy a német hadakat haladék nélkül űzzék ki a tartományból.¹⁾

A szultán — még július 12-én — téves jelentések alapján azon hiszemben volt, hogy a magyar király 40,000 emberből álló sereget küldött Erdélybe,²⁾ s a vélt tekintélyes keresztény hadal szemben nagyszabású készüléteket fejtett ki és az összes európai seregrészeket mozgósította. A ruméliai, viddini, nikápolyi és dobrudzsai szandzsák bégekhez még hozzá voltak csatlakozandók a dobrudzsai tatárok, *Mircse* moldvai- és *Eliás* oláh vajda segédcapatai, sőt a magyar határszélen fekvő szandzsákok is oly értelemben nyertek hadra intő parancsot, hogy a ruméliai hadtesthez leendő csatlakozás céljából *Szalánkeménynél* vonják össze harczosaikat.

A rendes derék hadat ez alkalommal mintegy 3000 jani-csár és 8000 azáb képezte, a kiket a török hajóhad — mintegy 120 hadi hajó — a Dunán Belgrádig felszállított, a hol bevárták a béglerbég megérkezését.³⁾

Végül *Khadim Ali*, budai béglerbég is a szultán parancsából a dunántúli és tiszamelléki szandzsákok hűbéres csapatait szintén hadi lábra állította.⁴⁾

Szokolovics Mehemed a ruméliai hadtesttel már *július 12-én Szofjánál* állott, a honnan a török hadak szokott útján: a *Bol-gár-Morava* folyó völgyén, *Nisen* keresztül gyorsan előnyomult és *július 20-án* már *Szendrőhöz* érkezett, hol seregének nagyobb

14. — Szulejmán az erdélyi rendekhez 1551. július első felében intézett levelében azt írja, hogy Ali pasa, budai béglerbég és más szandzsák bégek, valamint Petrovics Péter leveleiből látja, hogy Erdélyben német hadak táboroznak. Pray: Ep. Proc. II. 298.

¹⁾ U. o.

²⁾ Fráter György levele Ferdinándhoz, 1551 július 12-ről. Tört. Tár 1880. 91—92.

³⁾ U. o.

⁴⁾ Centorio. 98. Továbbá Szulejmán fönti levele az erdélyiekhez. U. o.

pihenőt adott.¹⁾ *Július 31-én* Szendrőt elhagyta²⁾ és *augusztus 3-án* már Szalánkeménynél táborozott.

Itt értesült, hogy Fráter György a szultánnak megküldötte ugyan az évi adót, de a német hadak még mindig a tartományban vannak, sőt Petrovics Péter Temesvárt és az alvidéki többi véghe-lyeket is átadta Ferdinánd biztosának, Báthory Endrének; azért *augusztus 3-án* a szultán nevében szerb nyelven írt levélben felhívta a püspököt, hogy az ügy mibenlétéről neki és a szultán-
nak minél előbb kimerítő értesítést küldjön és a német hadakat Erdélyből késedelem nélkül űzze ki.³⁾

Ámde a szultán, mielőtt Fráter György jelentése a portára megérkezett volna, más oldalról tüzetesen értesülvén az ügyek állá-
sáról, a háborút visszavonhatlanul elhatározta és mozgósított csa-
pataiból *három hadsereget* állított föl s azok összműködésére a
következő hadi tervet állapította meg:

A *ruméliai hadsereg* Szokolovics Mehemed vezetése alatt a 11—12 ezernyi azáb és janicsár csapatokon kívül, 22 ruméliai és 8 határszéli szandzsák bég⁴⁾ hűbéres csapataiból alakult, a mikhez még török, albán és szláv martalóczok járultak. A ruméliai hadsereg létszám szerint — habár maga a béglerbég Fráter Györgyhez írt levelében 100,000 embert említ — a hazai for-
rások szerint nem volt több 50—60,000 főnél,⁵⁾ és feladata a Pet-
rovics Péter által a magyar királynak átadott Temesvár s az alsó
részek többi végvárainak visszavétele volt.

¹⁾ Szulejmán levele Fráter Györgyhez július 20-ról. Tört. Tár. 1880. 237.

²⁾ Fráter György levele Ferdinándhoz, július 31-ről. Tört. Tár. 1880. 244.

³⁾ Mehemed béglerbég levele Fráter Györgyhez Szalánkeményből, augusztus 3-ról. Tört. Tár. 1880. 245—246.

⁴⁾ A magyar határszéli szandzsák bégek, kik csapataikkal Szalán-
keménynél gyülekeztek, a következők voltak: *Rusztan* belgrádi, *Ulána*
pozsegai, *Kamber* zvoniki, *Aján* újlaki, *Musztafa* szegedi szandzsák bégek,
Kászón pasa, *Ali* és *Mihálojli Ahmed* bég, a Szerémségből. Istvánffy. 185.
Tinódi: i. m. 944—954. v. s.

⁵⁾ V. ö. Tinódi, Forgách és Istvánffy: i. m. Batthyány Ferencz 1551 december 14-én Mária királynéhez intézett levelében 40—50 ezerre becsülte a béglerbég seregét. Brüsseli okmtár. II. 310.

A második vagyis a havasalföldi hadsereg *Malchovics* viddini, *Musztafa Debel* (a «kövér») nikápolyi és *Mehemed* dobrudzsai pasák csapataiból s az azokhoz csatlakozó moldvai és oláhországi segédcapatokból és 70,000 dobrudzsai tatárból alakult. A szultán a főparancsnokságot *Ahmed* pasa, második vezírre, azon utasítással bízta, hogy a Havasalföldről a töröcsvári szoroson Erdélybe üssön, az erdélyiek támogatásával a magyar király hadait űzze ki, azután a Maros-völgyön át vonúljon Szeged alá, és ott a ruméliai hadsereggel egyesüljön. A további hadműveletek czélját pedig Szolnok és Eger megvétele képezi.¹⁾

Ez alatt az Ali budai béglerbég által összevont csapatokból alakítandó *harmadik hadsereg* figyelő állást foglal, s az Erdélybe küldendő segélyhadaknak útját vágja. Ha a ruméliai és havasalföldi hadak feladataikat megoldották, azokat a budai sereg a Szolnok, Eger s a bányavárosok elleni expedícióban támogatja.

Először tehát Temesvár, Erdély s az alsó részek voltak a török hadak működési teréről kijelölve, későbbi hadszínhelynek pedig Eger és a bányavárosok vidéke.

Ámbár a szultán a seregrészek gyors mozgósítását szigorúan elrendelte, mindazonáltal a ruméliai hadtest kivételével, mely már augusztus 3-án Szalánkeménynél állott, a többi csapatoknak a magyar határra vonulása majd nem az egész augusztus hónapot igénybe vette. Sőt a havasalföldi sereg még szeptember közepén, midőn a fősereg a Dunát átlépte, sem volt teljesen hadra kész helyzetben, hanem a kijelölt csapattestek csak az összpontosításra felvonulóban voltak; Ahmed, második vezír, pedig a főparancsnokság átvételére Konstantinápolyból csak *szeptember 15-én* indult el.

III.

A MAGYAR HADI KORMÁNY INTÉZKEDÉSEI.

A magyar hadi kormány a török sereg nehézkes mozgósítása folytán a hadi készülétek, illetve védő intézkedések megtételére

¹⁾ Szulejmán fönti levele, Pray: Ep. Proc. II. 269. Továbbá Szokolovics Mehemed említett levele u. o.

majd nem egy egész hónapot nyert, a mit — ha másra nem — legalább az Erdélyben álló sereg szaporítására s az ellenség torkában fekvő alvidéki erősségek védő állapotba helyezésére felhasználhatott volna.

Azonban még ennyi sem történt.

A pozsonyi hadi tanács a török seregek hadászati feladata felőli hírek szerzésével sem törődött, és a szultán támadó céljai iránt oly annyira tájékozatlan volt, hogy Ferdinánd még az ellenség mozdulata felőli hírekért is Fráter Györgyhez fordult és arra kérte a püspököt, hogy ha a béglerbég szándékáról bizonyosat tud, minél előbb közölje vele.¹⁾ A királyi udvarban a kínos tájékozatlanság és bizonytalanság közepett minden alaptalan híren kapva kaptak, úgy hogy a király valamelyik téves jelentés alapján még *augusztus 24-én* is azon hitben volt, hogy a béglerbég Egert vagy Szolnokot akarja megtámadni.²⁾ A 60,000 emberből álló ruméliai seregről pedig az volt a véleménye, hogy a *béglerbég harczosainak száma csekély, továbbá hogy kevés gyakorlott és harczképzett katonája van*. Sőt még abba is reményt helyezett, hogy a török seregnek Péterváradnál a Dunán leendő átkelése, hol a béglerbég hídat veret, a nagy vízáradás miatt sok akadályllyal és nagy késedellel fog jární és így időt nyer a védő intézkedések megtételére.³⁾

Ilyen körülmények között a ruméliai béglerbéget egész augusztus hónapban csupán Fráter György ügyes diplomatiája tartotta vissza a támadó föllépéstől. Midőn azonban a ruméliai sereg a Szerémségből támadásba ment át, csak akkor vált teljesen világossá, hogy a magyar kormány a háborút se pénzügyi, se hadászati tekintetben elő nem készítette.

Fráter György egész július hónapban keresztül folytonosan sürgette az Erdélyben álló 7000-nyi had szaporítását s a már előbb ígért olasz és spanyol gyalogok, valamint nehéz lovasság útba

¹⁾ Ferdinánd levele Fráter Györgyhez 1551 augusztus 24-ről. Tört. Tár. 1880 256. l.

²⁾ U. o.

³⁾ Ferdinánd levele Fráter Györgyhez 1551. augusztus 28-ról. Tört. Tár. 1880. 258.

indítását,¹⁾ azonban üres ígéretelnél egyebet nem kapott. Ennél fogva a fenyegető levelet küldöző szultánt tovább is diplomatai ámitgatásaival iparkodott tévútra vezetni és annak támadó hadait 1551-ben politikai fogásaival akarta távol tartani, azon reményben, hogy a jövő 1552. év tavaszára a végvárakat jobban megerősítheti és az V. Károly császár által küldendő segélyhadakkal Ferdinánd seregét a háborúra kellőleg felkészítheti.

Szokolovics Mehemed augusztus 3-án a szultán nevében Fráter Györgytől Erdély állapotáról és János Zsigmond sorsáról határozott felvilágosítást követelvé, a püspök tudatta a pasával, hogy ő hűséggel viseltetik a szultán iránt, hanem az — a ki őt hűtlenséggel vádolja: Petrovics Péter — az áruló, a ki a kezén levő Temesvárt és a többi véghelyeket átadta a magyar királynak. János Zsigmond saját országában — Kassán — tartózkodik, hol eljegyzését tartja menyasszonyával. Végül Erdély kiürítésében nincs szüksége a török sereg támogatására, saját erejéből is képes a német hadakat János Zsigmond örökségéből eltávolítani.

Ezen kétes értékű diplomatai csűrés-csavarásnak egyelőre meglőn a kívánt eredménye, mivel ez által Fráter György időt nyert. A helyzetről elámitott béglerbég a püspök menségeiről és Erdély állapotáról jelentést tett a portára s a további hadműveleti teendők iránt a szultántól utasítást kért — a mi azonban míg Konstantinápolyból megérkezett, addig egész augusztus hónap alatt tétlenül vesztegelt szalánkeményi táborában.²⁾

Ilyenképen Fráter György mintegy négy heti időt nyert, a mit mindenek előtt az alvidéki erősségek védképes állapotba helyezésére iparkodott fölhasználni.

Fráter György tisztában volt azzal, hogy a ruméliai hadsereg feladata első sorban Temesvár elfoglalására irányúl, ámde azzal is tisztában volt, hogy Dél-Magyarország védelmében Temesvár mi-

¹⁾ Fráter György a július 12-én kelt levelében azt írja a királynak, hogy az olasz és spanyol hadak inkább hnsználhatók sikerrel a törökök ellen, mint a németek, a kik a hadi fáradalomba bele betegülnek és közülök sokan elhalnak vérhasban. Tört. Tár. 1880. 91—92.

²⁾ Horváth Mihály: Fráter György élete. Kisebb tört. munkái II. 331—336.

Ilyen fontos hadászati szerepet játszik, azért annak biztosítására minden lehető elkövetett.

Temesvár mint végvár a török invasiók ellen azóta lett fontos hadászati ponttá az alvidéken, mióta *Szörényvára*, *Nándorfehervár*, *Pétervárad* és *Szeged* az izlam uralma alá jutottak. Hadászati jelentősége központi fekvésében rejlett, a mennyiben egyrészt szoros hadászati viszonyban állott a Duna mellett *Orsova* és *Haramvár* (Ó-Palánka), a Tisza vonalán *Becse* és *Becskerek*, a Maros mentében pedig *Csanád*, *Nagylak* és *Lippa* erősségekkel, másrészt a Temes völgyének torkolata előtt feküdvén, ez irányban elővédjei voltak *Lugos* és *Karánsebes*, a melyekkel együtt a Temes völgyén és Va-kapuszoroson át Erdélybe vezető útvonalat elzárta a török hadak elől.

Tehát Temesvár nem csak Dél-Magyarországnak volt kulcsa és védő bástyája, hanem fontos volt Erdély megtartására nézve is. Mivel pedig a Marosvölgy torkolatát elzáró *Lippa*, az ott elhúzó fő közlekedő vonalon uralkodott, azért mind Temesvár, mind Lippa, Erdély védelmére és a törökök ellen való biztosítására nélkülözhetlenek valának, a melyekkel — ha erős őrség védelme alatt állottak — az Erdélybe induló török hadaknak számolniok kellett, ha csak a két erősséget hátban, illetve oldalban hagyni nem akarták.

Fráter György tehát, jól ismervén Temesvár hadászati jelentőségét, mindenek előtt ezen erősség biztosítására, a *temesi főispáni szék* betöltésére, valamint arra fordította figyelmét, hogy a délvidék várait kötelességtudó parancsnokok gondjaira bizza.

Petrovics Péter eltávozása után a temesi főispáni állás és azon hadi tisztség, a mit rendszeren a temesi főispán, mint az *ország alsó részeinek főkapitánya* szokott betölteni, megüresedvén, nagy horderejű kérdés vala, hogy e katonai tekintetben kiváló fontosságú tisztség kire ruháztassék, mert a temesi főispán, mint az alsó részek főkapitánya, Dél-Magyarország kulcsának, Temesvárnak s az alvidéki többi erősségnek őre és katonai tekintetben főparancsnoka volt.

A király is élénken foglalkozott azzal, hogy a temesi főispánságot kire ruházza és kit nevezzen ki lugosi és karánsebesi bánnak. A Fráter Györggyel ez irányban indított tárgyalásokból

csak annyi tűnik ki, hogy ő a temesi főispáni szék betöltésére *Losonczy Istvánt, Székely Lukácsot és Podmaniczky Rafael* trencséni főispánt hozta javaslatba.¹⁾

Losonczy István — Tinódi szerint — maga is kérte a királytól a temesi főispánságot.²⁾

A király *augusztus 14-én* felhatalmazta Castaldót, hogy értekezzen Losonczyval, és tudja meg véleményét arra nézve, hogy ki neveztesse ki *karánsebesi kapitánynya*? A király azt óhajtotta, hogy Losonczy a karánsebesi bánságot vegye át, de megjegyezte, hogy ha rá netalán Temesvárt nagyobb szükség volna, akkor Castaldo *Enyingi Török Jánost* küldje Karánsebesre.³⁾

Azonban Castaldo *Serédy Györgyöt* és Enyingi-Török Jánost nem ajánlotta a karánsebesi bánságra, ellenben a temesi főispáni szék betöltésénél neki is Losonczyra esett választása, mire a király őt nevezte ki főispánná, Temesvár és az alsó részek főkapitányává.⁴⁾

Hogy a király választása ezen kiváló tisztség betöltésénél Losonczy Istvánra esett, kétségkívül azon tényező is közreműködött, hogy a Losonczy-családból hajdan többen viselték e hivatalt; sőt a király Losonczy hadi képességein és erélyén kívül még azt is számításba vette, hogy a gazdag főúr arad- és zarándmegyei birtokai a török hódításnak kitett vidéken feküdven, kétszeres buzgósággal és vagyonának áldozatúl vitelével is védelmezni fogja az őrizetere bizott végvárat. Losonczy a király ezen várakozásá-

¹⁾ Horváth Mihály: i. m. 340. Nagy Iván: Magyarorsz. családai, IX. 337.

²⁾ U. o. 865—866. v. s.

³⁾ Pesty Frigyes gyűjteményéből. Kivonatban: Szörényi bánság tört. II. 132.

⁴⁾ Losonczynak Szokolovics Mehemed béglerbéghhez 1551 *október 18-án* írt leveléből tudjuk, hogy Losonczy magát nem csak «temesvári grófnak» és «temesi főispánnak», hanem «az alvidék főkapitányának» is írta. (Brüsseli okmtár. II. 280—281.)

Egyébként a király később Fráter György meggyilkolásának okairól szóló emlékiratában maga is írja, hogy azon időben, midőn Fráter György az alvidék nemeseit és a ráczókat a béglerbég ellen való fölkelésről lebeszélni iparkodott, a *temesi főispáni hivatalt Losonczy István viselte.* (Utiesenovič: i. m. Urkundenbuch. 52.)

nak fényesen megfelelt, mert midőn harczképzettsége, katonai erényei és vagyona a haza védelmében mind elégteleneknek bizonyultak — akkor életét is áldozatúl vitte.

De hogy mikor vált ténynyé Losonczy István kineveztetése, a rendelkezésre álló adatokból nem tűnik ki; annyi azonban bizonyos, hogy főispáni székét már *augusztus második felében* Temesvárt elfoglalta.¹⁾

Később a király, azon rendszernél fogva, hogy régebben a végváratok szokás volt rendszeren két bán, illetve két várkapitány parancsnokságára bízni, szeptember elején *Serédy Györgyöt* akarta Losonczy mellé Temesvárra kapitánynak kinevezni; de Losonczy ezt visszautasította és nem akarta Serédyt maga mellé parancsnok-társúl elfogadni.²⁾

Úgy látszik, hogy nem annyira egyéni kifogása, mint inkább katonai ellenvetése volt Serédy ellen. Kétségtelen, hogy Losonczy katonai szempontból ellenezte Temesvárnak két parancsnok védelme alá helyezését, mivel nemcsak a történelemből látta, hogy a két bán védelmére bizott erősségek az egyenetlenség folytán rendszerint elvesztek, hanem ő a hadviselésben a föltétlen parancsolás és vak engedelmesség embere lévén, a fenyegetett végvár oltalmazásában maga mellett másik parancsnokot megtérni nem akart. Serédy Györgyöt, mint jeles vezért tisztelte és nagyra becsülte ugyan, de mint társkapitányt nem volt hajlandó maga mellé venni.

Ezután a király *október 2-dikán Paksy János* szemelte ki

¹⁾ Ferdinánd *augusztus 28-án* azt írja Bécsből Fráter Györgynek, hogy egyrészt a *temesi főispán* (Losonczy) Temesvárról, másrészt az alsó részek váraiból jelentették neki, hogy az ellenség már a határon áll. Tört. Tár. 1880. 258.

²⁾ Ferdinánd levele Castaldóhoz 1551, október 2-ról. Tört. Tár. 1891. évf. 433. l.

Továbbá Losonczy *szeptember 6-án* egyebek között Temesvárról azt írja Castaldónak, hogy . . . «ő fölsége arra int engem, hogy *e hivatal* Nagyságos Serédy György úrral, mint társsal vállaltam el, (Sua M-tas Sacra ad assumendum hoc officium cum Collega Magnificio domino Georgio Seredy admonet . . .) *valamiként uraságod is azt írta nekem*» . . . azonban «*hogy őszintén bevalljam, nekem ez egyáltalán nem tetszik*» . . . Pesty Frigyes: Krassómege tört. IV. 55. l.

Temesvárra Losonczy mellé és utasította Castaldót, hogy ez ügyben Losonczyval egyezkedjék és megegyezés esetében mind Losonczy, mind Paksy egyenlő hatalommal legyenek fölruházva és egyenlő számú had élén álljanak.¹⁾

Így azután a király Serédy György mellözésével — a kit az Izabella királyné által átadandó magyar korona átvételére Kassára küldöttek — Losonczy akarata ellenére, Paksy Jánost csakugyan kinevezte társparancsnokul, és mintegy nyakára tolta a temesi főispánnak, a mi Losonczyt kellemetlenül érintette.²⁾

Ebből azonban Losonczy és Paksy között semmi összeütközés sem keletkezett, mivel Paksy — kineveztetése elég későn, október közepén történvén — midőn a béglerbég Temesvárt megszállotta, a törökök által körülzárt erősségből kirekedt és ennek következtében az ostrom előtt parancsnoki tisztségét a temesvári hős oldalán már nem foglalhatta el.

A magyar hadi kormány az alvidéki többi véghelyek biztosítása érdekében is csak annyit tett, a mennyit Temesvárért: védelmükre várnagyokat nevezett ki. A *becsei* erősség várnagyává a király, Báthory Endre ajánlatára, *Szentanna* Tamást, porkolábjává pedig *Fügedy Gábort*, *Becskerekre Balogh Lőrinczet*, *Csanádra* pedig *Nagy Pétert* nevezte ki parancsnoknak. *Lippát* ideiglenesen *Gersei Pethő János* védelmére bízta Báthory Endre,³⁾ a ki épen akkor Temesmegyéből a rácز vajdákat és előkelőket Lippára gyűlésbe hívta, a hol mintegy 4000 rácз zsoldost a király szolgálatába fogadott.⁴⁾

Lugos és Karánsebes városok Petrovics Péter eltávozása után többször kérelmezték a királynál, hogy a báni tisztséget, a mit Serédy György nem fogadott el, hadban képzett egyénnel minél előbb töltsé be, azonban a két fontos véghely, melyből pedig a király tetemes számú, harczképzett lovasságot remélt, parancsnok nélkül magára hagyatott.⁵⁾

¹⁾ Ferdinánd levele Castaldóhoz 1551 október 2-ról. U. o.

²⁾ Ferdinánd levele Castaldóhoz 1551. november 6-ról. Tört. Tár. 1891. 435.

³⁾ Istvánffy: 185. Forgách. 15. Tinódi 867. v. s.

⁴⁾ Centorio. 99. l.

⁵⁾ Pesty Frigyes: Szörényi bánság tört. II. 132.

Losonczy István a saját és Serédy György 300—300 főnyi lovas csapatán kívül, még *Perényi Gábor* és *Báthori Miklós* nemes urak lovasaival vonult Temesvárra és Castaldo az ott levő Aldának 400 spanyol gyalogját s az egy zászlóalj landsknechtet (450 fő) azon utasítással rendelte Losonczy parancsnoksága alá, hogy gyorsan erősítse meg Temesvárt és a többi véghelyeket, mire Aldana Losonczy utasításából szeptember elején a becsei és becskerei erősségek állapotának és szükségleteinek meg szemlélésére utazott.

Azonban Aldana útközben értesült, hogy a beglerbég összes hadaival Péterváradnál a Dunán épen átkelőben van, mire *szeptember 5-én* gyorsan visszatért Temesvárra és jelentésében tudatta Castalddal, hogy a várakat elhanyagolt állapotban és épen nem védhető helyzetben találta. Losonczy pedig *szeptember 6-án* egybeközött arról biztosította Castaldót, hogy tisztában van azzal, hogy Temesvár védelmében mit kell tennie, kötelességét híven fogja teljesíteni s a vár és alsó részek védelmére a hadakat mindenünnen összegyűjti. Egyszersmind arra kérte a tábornokot, hogy Temesvár védelmére Erdélyből kellő időben segélyhadakat küldjön.¹⁾

Ezután Losonczy, mint az alsó részek főkapitánya, azon honvédelmi szokás értelmében, hogy ha az ellenség végvárat támad meg, annak védelmére a szomszéd megyék főurai és nemesi tartoznak fölkelni, már szeptember 6-dikán felhívást küldött a szomszéd vármegyékhez, hogy Temesvár védelmére késedelem nélkül fegyvert ragadjanak. Egyszersmind parancsot küldött a lugosi és karánsebesi nemesekhez, hogy fejenként keljenek föl s a földnépét is felfegyverezvén, haladéktalanul Temesvárra gyülekezzenek.²⁾

A karánsebesi nemesek azonban Losonczy fegyverre serkentő felhívásának nem tettek eleget és Temesvár védelméből kivonták magukat.³⁾

Ellenben a Temesvár körüli ráczok, Losonczy parancsára,

¹⁾ Losonczy levele Castaldóhoz Temesvárról 1551, szeptember 6-ról, kiadva Pesty Frigyes: Krassómegeye tört. IV. 55—58. l.

²⁾ U. o.

³⁾ Pesty Frigyes: Szörényi bánság tört. II. 132. l.

szeptember 6-án bevonultak az erősségbe és 1000 fővel szaporították a várőrséget.¹⁾

Vége, midőn a beglerbég *szeptember 7-én* Péterváradnál már a Dunát átlépte, Fráter György azt írta a királynak, hogy Temesvár és a többi véghelyek a kevés őrség és hiányos fölszerelés folytán annyira elhanyagolt helyzetben vannak, hogy attól lehet félni, miszerint azok a gondatlanság és hanyagság folytán a törökök hatalmába kerülnek. Arra kérte tehát a királyt, hogy a várak megerősítését és védelemre való berendezését minél előbb rendelje el.²⁾

A püspök erélyes hangú levelének egyelőre annyi eredménye lőn, hogy a király Temesvár biztosítása céljából Castaldonak a helyőrség megerősítését megparancsolta, a ki erre Erdélyből *Perez Alfonzót* 200 huszárral,³⁾ s a szárd *Castelluvio Gáspár* és a spanyol *Rodriguez de Villandrando* századosokat egy spanyol zászlóaljjal (600 fő) Temesvárra küldte.⁴⁾ Egyszersmind a tábornok utasította Báthory Endrét, hogy Lippáról minél több hadi szert küldjön Temesvárra, azon célból, *hogy Losonczy a beglerbéget a Tiszán való átkelésben megakadályozhassa*; Báthory Endre az utasítás értelmében Lippáról *szeptember 11. és 20-dika* között lövegeket, löszert, vas- és ólomgolyókat és néhány tapasztalt puska-művest küldött Temesvárba és hosszabb ostrom tartamára is elegendő élelmiszert szállított az erősségbe.⁵⁾

Temesvárt *szeptember 20-ig* tehát létszám és *fegyvernem* szerint a következő csapatok gyűltek össze:

¹⁾ Brüsseli okmtár. II. 260.

²⁾ Fráter György levele Ferdinándhoz, szeptember 8-ról. Tört. Tár. 1880. 263.

³⁾ Forgách. 18.

⁴⁾ Istvánffy. 186. — Centorio. 100. — Fráter György szeptember 15-én kelt levelében említi, hogy a 600 főnyi nehéz spanyol gyalogságot már előbb útba indították Temesvárra. Tört. Tár. 1880. 270. 1.

⁵⁾ Egyik névtelen királyi udvari tisztviselő írja, hogy a király augusztus 20. és szeptember 11. között több rendeletet adott ki Temesvár megerősítésére és védő fölszerelésére. Brüsseli okmtár. II. 259.

Lovasság:

Losonczy	---	---	---	---	---	---	300	huszár
Serédy György	---	---	---	---	---	---	300	«
Perez Alfonzó	---	---	---	---	---	---	200	«
Báthory Miklós	---	---	---	---	---	---	120	«
Perényi Gábor	---	---	---	---	---	---	100	«
Rác lovás	---	---	---	---	---	---	1000	«
						Összesen	2020	lovás.

Gyalogság:

Aldana	---	---	---	---	---	---	400	spanyol
«	---	---	---	---	---	---	450	landsknecht
Castelluvio	}	---	---	---	---	---	600	spanyol
Villandrando								
Hajdú	---	---	---	---	---	---	100	
						Összesen	1550	gyalog.

Tehát összesen 3570 főre rúgott a védőrség száma. A tüzérségről és a lövegek számáról a források nem közölnek számbeli adatokat.

Midőn Castaldo Báthory által a rendelkezésre álló csapatokat Temesvárra gyűjtette, azon hadászati cél vezette, hogy a Losonczy parancsnoksága alatt levő hadakkal a beglerbéget a Tiszán való átkelésben föltartóztassa. Erre mutat az is, hogy Báthory a tiszai megyék fölkelő csapatait utasította, hogy Lippánál gyülekezzenek, maga pedig szeptember 10. után Temesvárra utazott.

Azonban a megyék hadköteles nemessége annyira késett a fölkeléssel, s a segédcapatok oly lassan és kevés számerővel gyülekeztek, hogy Báthory és Losonczy kénytelenek voltak a beglerbégnak a Tiszánál való föltartóztatásáról lemondani, főképen azért, mivel azon hadi erő, a mi Temesvárt hirtelen összegyűjthető volt, e hadi vállalatra csekély vala. De másrészt a szándékba vett hadiművelet végrehajtásához későn is fogtak, mivel a beglerbég a titeli erősség védelme alatt már szeptember 15-dikére elkészíttette a Tiszán a hidat s az alvidékre való betörés többé erős sereg hiányában már föltartható nem volt.

A magyar hadi kormány tehát, eltekintve attól, hogy a dél-

vidék erősségeibe várnagyokat és némi őrséget helyezett, majdnem az egész augusztus hónapot tétlenségben töltötte és nem fejtett ki erélyes hadi készüléket. A kormány gyámolatlansága és készülétlensége idézte elő a veszélyt,¹⁾ s a háború nem lévén eléggé előkészítve, a dél-magyarországi hadszínhelyen a seregrészek még csak harcra készülöben és szervezkedőben voltak, midőn a török főereg a Szerémségből támadólag előnyomúlt.

* * *

Az erdélyi hadszínhelyen sem állott jobban a hadviselés ügye, ámbár Castaldo ott állott némi rendes hadsereggel, a mely körül a fölkelő hadak sorakozhattak volna.

Fráter György a király által *augusztus 28-án* adott utasítás folytán ²⁾ az erdélyi rendeket a háború költségeinek előteremtése, s a végváraknak élelem- és hadi szerrel való fölszerelése czéljából, Szebenbe részleges gyűlésbe hívta, a mely épen akkor — *szeptember 8-án* — ült össze, midőn a beglerbég a Dunán átkelt. Miután a szebeni gyűlés az erdélyi három nemzetre telkenkint 32 denárt vetett ki, a fegyverköteles nemesek és székelyek személy szerinti fölkelését elrendelte ³⁾ s a gyűlekezés helyét a Kenyérmezőre kitzúzte, *szeptember 15-én* nagy sietve szétoszlott. ⁴⁾

Fráter György a királybiztosokkal *szeptember 17-én* tartott hadi tanácsban kijelentette, hogy a királyi hadakkal és a fölkelő erdélyi csapatokkal Szászsebesen és Kenyérmezőn át Temesvár védelmére fog vonúlui, a mit azonban Castaldo és Nádasdy Tamás, a kik a havasalföldi török had támadásával szemben a sereget nem akarták megosztani, hevesen elleneztek. Azonban Fráter György, vonakodásuk daczára, határozata mellett maradt és *Patócsy Ferenczet* ⁵⁾ *szeptember 17-én* a tiszai megyébe előre küldte, hogy az

¹⁾ Forgách. 19.

²⁾ Ferdinánd levele Fráter Györgyhez, augusztus 28-ról. Tört. Tár. 1880. 257.

³⁾ Szilágyi Sándor: i. m. I. 348—358. Fráter György levele Ferdinándhoz Szebenből, szeptember 15-ről. U. o. 265.

⁴⁾ Tinódi: i. m. 1160—1178. v. s.

⁵⁾ Fráter György *Eperjesi Patócsy Ferenczet szeptember 15-én* Ferdi-

alatt, a míg ő Erdélyben a hadrakelést előkészíti, Patócsy viszont a tiszai részek hadköteles nemeseit gyűjtse össze. Egyszersmind arra kérte a királyt, hogy miután az erdélyi hadaknak Temesvárra rendelése iránt Castaldo- és Nádasdyval nem tudott megállapodásra jutni, továbbá, mivel a hadak előtt úgy tűnik föl a dolog, hogy fővezér nem léteben a tábornok és a királybiztosok egymásnak parancsolgatnak, azért bizzon meg egyet közülök a fővezéri hatalommal, a ki a hadműveletek tervszerű vezetését azonnal vegye kezébe.¹⁾

Erre a király *szeptember 23-án* dicsérő szavakkal emlékezett meg Fráter Györgynek Erdély védelmében tanusított ügybuzgóságáról és tekintetbe véven a hadviselésben való jártasságát, mint *vajdát és helytartót* a Temesvárnál összegyűjtendő sereg *fővezérének* kinevezte.²⁾ Védő intézkedéseit a király helyben hagyta és elrendelte, hogy a hadak egy részével Temesvárra vonuljon, ellenben Nádasdy Tamás és Kendy Ferencz a *moldvai határszélen*, Castaldo pedig *Szebennél* foglaljon állást; ³⁾ Végre *Sforza Pallavicini* tábornokot 5500 főnyi német-spanyol gyaloggal és 500 nehéz lovasal, a hadi vállalat támogatására Erdélybe rendelte.⁴⁾

Azonban az erdélyi a fegyverköteles nemesség kedvetlenül fogadta a temesi harcztérre való kivonulást és egyre késett a fölkeléssel, mire Fráter György, a ki *szeptember 26-án Vizaknára* tette főhadiszállását, *27-én* pedig *Nagy-Ludashoz* vonúlt táborával,⁵⁾ a megyéket, székelyeket és szászokat újból fölhívta a hadra-

nándnak szolgálatba fogadásra ajánlotta és annak fejében *Gyula* várát és tartozékait élethossziglan kérte számára. Patócsy egészsége ugyan gyenge — írja Fráter — de ő kitünő katona és hadviselésben jártas egyén; azonban sokáig nem fog élni, fia nincs, csak egy lánya, ennél fogva a vár hamar visszaszáll a koronára (Tört. Tár. 1880. 267—268).

Ferdinánd *szeptember 26-án* Patócsyt szolgálatába fogadta és Gyulát haláláig neki adta. (Tört. Tár. 1880. 653.)

¹⁾ Fráter György levele Ferdinándhoz, szeptember 17-ről. U. o. 271.

²⁾ Ferdinánd levele Fráter Györgyhöz, szeptember 23-ról. U. o. 649—650. lap.

³⁾ Ferdinánd levele Fráter Györgyhöz, szeptember 27-ről. U. o. 565.

⁴⁾ Ferdinánd levele Fráterhez, szeptember 26-ról. U. o. 564.

⁵⁾ Fráter György levelei szeptember 26- és 27-ről. U. o. 655. 659. l.

kelésre és Sforza Pallavicini által küldendő lövegek útba indítását megsürgette.¹⁾

Ámbár Ali Ludai pasa mindent elkövetett, hogy Pallavicini segélyhadainak az erdélyi sereghez való csatlakozását megakadályozza, Pallavicini 3000 némettel és 500 lovassal *október* elején²⁾ mégis Nagyváradra érkezett és ott Castaldo rendeletéből megállapodott.³⁾

Fráter György az általános hadrakelés közepette, *szeptember 30-án* értesült Becskerek elestéről, mire gyors futár által kérte Castaldót, hogy utasítsa Pallavicinit, hogy Nagyváradról a nehéz lovasságot azonnal indítsa útba Dévához és az ott várja be az erdélyi sereg megérkezését.⁴⁾

Az erdélyi hadszínhelyen tehát még szeptember végén is csak a fölkelő hadak mozgósítása és hadi lábra állítása volt folyamatban, a mikor pedig a béglerbég a temesi hadszínhelyen már egyik hadi sikert a másik után aratta. Az általános hadrakelés még csak a szervezkedés és gyülekezés stadiumában volt, minél fogva Lósonczy a temesvári csekély őrsgel nem akadályozhatta meg az alsó részek véghelyeinek egymás utáni elfoglalását.

IV.

SZOKOLOVICS MEHEMED BEVEZETŐ HADMŰVELETE TEMESVÁR OSTROMÁHOZ.

Miután Fráter György a szokásos évi adót a portára beküldötte, a szultán utasította a béglerbéget, hogy most már csupán a Petrovics által a magyar király kezére játszott Temesvár és alvidéki erősségek visszafoglalására szorítkozzék.

¹⁾ Fráter György levele Ferdinándhoz, szeptember 30-ról. U. o. 665.

²⁾ Sforza Pallavicini szeptember 28-án indult el Egerből. A király Pallavicinit *október 2-án* újból utasította, hogy 500 lovassal és a német gyalogsággal Fráter György és Castaldo hadaihoz csatlakozzék; serege többi részét hagyja Teufel Erasmusnál, a bányavárosok védelmére. Ferd. levele Pallavicinihez *október 2-ról*. Tört. Tár. 1891. 433.

³⁾ Centorio 102.

⁴⁾ Fráter György levele Ferdinándhoz, szeptember 30-ról. U. o. 666.

A Fráter György jelentése által tévútra vezetett szultán Erdély megtámadását elejtette s a havasalföldi sereget szeptemberben föloszlatta, a tatárokat, oláh és moldvai segéd csapatokat, a melyek már a határszéleken jártak, visszaparancsolta.¹⁾

Azonban a törökök hadműveleti tervében beállott változás Castaldo és Fráter György előtt csak október közepén lett ismeretes s a havasalföldi sereg betörésétől való rettegés az erdélyi hadakat annyira lekötötte, hogy azok még október első felében sem jelenthettek meg a dél-magyarországi hadszínhelyen.

A beglerbég — török írók szerint — Péterváradnál *szeptember 7-én* átkelvén a Dunán,²⁾ *szeptember 11-én* Bács megyében *Csurognál*, Becse átellenében, táborba szállott, és onnan hajóit azon utasítással küldötte Titelre, hogy a titeli bég azokból a Tiszán minél előbb hidat veressen.³⁾

A beglerbég, hadműveleti vonalát biztosítandó, először a Temesvár körüli vidéket akarta meghódítani, illetve Temesvár elővédjeit, Becsét, Becskereket és Lippát elfoglalni, s ezen bevezető hadművelettel, a Tisza és Maros vonalán fekvő erősségek kézre kerítése által mintegy Temesvár ostromát akarta előkészíteni.

A becei és becskerei várak elhanyagolt állapotban voltak, tüzérséggel és lövegekkel nem voltak fölszerelve; őrségeik már hosszabb idő óta nem kaptak zsoldot és e miatt lázongtak.

A becskerei őrségben levő hajdúk a török had közeledése

¹⁾ Ezekre nézve bővebb fölvilágosítást nyújt *Hajdár pasának* a lippai táborból október 13-ról Fráter Györgyhez intézett levele. Pray: Ep. Proc. II. 303.

²⁾ Régi Magyar Költők Tára. III. 406. — Fráter György Ferdinándhoz *augusztus 19-én* intézett levelében említi, hogy a török sereg részére a Dunán leendő átkelésre Péterváradnál a híd már készen van. Tört. Tár. 1880. 255.

³⁾ *Szentannai Tamás*, becei várnagy, *Fügedy Gábor* porkoláb és *Nagy Imre* hadnagy már *szeptember 10-én* tudósították *Török János* hírnök által küldött levelökben Báthory Endrét, Losonczyt és Aldanát a török had mozdulatairól és hogy a beglerbég Becse felé közeledik. Tört. Tár. 1880. 597.

Balogh Lőrincz becskerei várnagy *szeptember 11-én* jelenti Losonczynak a török had hidverési szándékát. U. o. 597.

hírére kijelentettek, hogy ha hópénzüket azonnal meg nem kapják, kilépnek a vár szolgálatából. Balogh Lőrincz várnagy e válságos helyzetben, *szeptember 11-én* gyors futár által Báthory Endrétől lőport s a lázongó hajdúk zsoldját kérte, mivel azokat pénz nélkül az erősségben vissza nem tarthatja.

Azonban Báthory Endre *szeptember 13-án* Temesvárról azt jelentette Castaldonak, hogy szívesen megküldené a becskerek-i őrség zsoldját, de minden pénzét a szintén fizetetlen becsei őrség számára fizette oda.¹⁾

Szeptember 11-én a törökök, 25 naszád fődözete alatt, teherhajókon lőport, ostromszereket és élelmet szállítottak Becse ostromához. Balogh Lőrincz, becskerek-i várnagy, *Imolyay Kristóf* hadnagyot 45 harcossal a török naszádok szemmel tartására küldte, mire a törökök a hajókról kiszállva, a járőrökkel harcot vívtak.²⁾

Becse védelmére Losonczy indult el Temesvárról *Perényi Gábor* és *Báthory Miklós* nemesek lovasaival és a törökökkel egyszerre érkezett az erősséghez. A törökök épen a város fölégetéséhez készültek. Losonczy hevesen rajtuk csapott, szétugrasztotta és a Tiszába szorította őket. De midőn Losonczy elvonult, a törökök ismét kiszállottak a hajókból s a vár ostromára készülteket tettek.³⁾

A béglerbég *szeptember 16-án* maga is Becse alá érkezvén, azonnal körülzártá az erősséget és *szeptember 17-től 19-ig* két oldalról is hevesen lövette a várat, úgy hogy *szeptember 19-én* dél előtt a vár falán rohamra alkalmas rés mutatkozott.⁴⁾

¹⁾ Báthory Endre levelei Castaldóhoz Temesvárról szeptember 12. és 13-ról. Pesty Frigyes gyűjteményéből közli: Szentkláray Jenő: A becskerek-i vár 27.

²⁾ Balogh Lőrincz fönti jelentése. U. o.

³⁾ Tinódi: Az vég Temesvárbán Losonczy István haláláról. Bevezető versek. Szentkláray i. m. 27.

⁴⁾ Forgách írja, hogy a béglerbég *négy napig* lövette Becsét és azt *szeptember 19-én* elfoglalta; e szerint tehát az ostrom *szeptember 16-án* kezdődött 15. l. — Továbbá Nagy-Horváth Ferencz és Cserepovics Miklós levele Báthory Endréhez Billédről (Bilét), szeptember 19-ről. Tört. Tár 1880. 598. l.

A béglerbég ekkor hírnöke által fölkerlte a várat és a védőknek esküvel ígérte, hogy a vár föladása esetében bántódás nélkül elvonulhatnak, egyszersmind a várnagyokat a föltételek megállapítása céljából sátrába hívta. Személyük biztosítására menedéklevélen kívül még kezeseket is adott, a kik azonban csak kaftánba öltöztetett rabszolgák voltak.¹⁾

A várnagy, porkoláb és Nagy Imre hadnagy a pasa oltalomlevelében bízva, a táborba mentek, a míg azonban a béglerbég az erősség átadása iránt a parancsnokokkal alkudozott, az alatt pasái a résre rohamra vezették a csapatokat és a vezetők nélkül is hőiesen harczoló 300—400 főnyi magyar őrséget leölték; a béglerbég az adott szó ellenére a két várnagyot is megölette.²⁾

Az alatt, a míg Becse ostroma tartott, Becskerek helyzete is mind rosszabbra fordult; ennek megvételét a rácok árulása idézte elő.

A temes- és torontálmegyei rácok ugyanis, a kiket Báthory Endre a törökök elleni harczra *szeptember 11-én* Temesvárra összehívott és a király seregében való szolgálatra fölszólított, nem engedelmeskedtek Báthory és Losonczy fegyverre hívó parancsának, hanem Becse eleste után a törököktől való félelmükben a szerb nemzetiségű béglerbégnak meghódoltak, a ki a magyaroktól való elpártolásra őket azon ígérettel ösztönözte, hogy a szultán több szabadságot engedélyez nekik, mint a mennyit a magyar földesurak alatt élveztek.³⁾

A torontálmegyei rácok az *Aracson* tartott gyűlésökből *Radován György* által mutatták be hódolatukat a béglerbégnak. Még erősen folyt Becse lövetése, midőn a becskerei rácok küldöttsége is megjelent a béglerbég előtt és Becskerek várát fölajánlotta a szultánnak,⁴⁾ másfelől a *csanádi* rácok pedig a béglerbég-

¹⁾ Horváth Mihály i. m. 336.

²⁾ V. ö. Tinódi: Erdélyi historia 955—962. v. s. Istvánffy 185. For-gách 15.

³⁾ Aldana levele Temesvárról Fráter Györgyhez, szeptember 15-ről. Tört. Tár 1881. 52.

⁴⁾ Nagy-Horváth Ferencz és Cserepovics Miklós fönti levele. U. o. — Szentkláray i. m. 28.

nek azon ígéretet tették, hogy Lippa és Temesvár elfoglalásában fegyveresen fogják támogatni.¹⁾

A becskerekai vár az ugyanazon nevű tó által körülvevett szigeten állott. Maga az erősség olyan volt, mint Temesvár és annak mintájára volt építve; a tó vize és a környező mocsarak majdnem hozzáférhetetlenné tették, úgy hogy ezen természetes fekvése folytán — a törökök vallomása szerint is — nehezen lett volna bevehető.²⁾ Most azonban helyzete a ráczok árulása folytán tarthatatlanná vált. Hozzájárult még az, hogy a várnak felében magyar, fele részben pedig német és spanyol őrsége nem kapván rendesen zsoldot, a veszély pillanatában az őrzésére bízott erőséget hűtlenül oda hagyta.

Báthory Endre megbízott embere által *szeptember 19-én* saját pénzéből 1000 forintot küldött Becskerekre, a katonák hátralékos zsoldja fejében. Azonban a küldött még meg sem érkezett Becskerekre, midőn Balogh Lőrincz és Imolyay Kristóf kivételével a lovasság és gyalogság az engedelmességet fölmondva, a várból kivonult és elszéledt. Báthory embere a temesvári országúton találkozott a kötelelességszegő katonákkal, a kiket visszatérésre buzdított és arra kérte őket, hogy vegyék föl hópénzüket és maradjanak tovább is a vár szolgálatában, azonban a szökevények mind a zsold-fölvételt, mind az erősségbe való visszatérést megtagadták. Ezen hírre Báthory Endre azonnal 100 gyalogost küldött Temesvárból a védtelen erősségbe, azonban a kis csapat már aligha jutott be a várba.³⁾

A béglerbég *szeptember 24-én* Becskerek alá vonúlt és a várat körülzártá. Az őrség csak 80 emberből állott és *Zoltay Mihály*, a zsoldosok századosa, nem várta be az ostromot, hanem a veszély idején gyáván megfutott.

A törökök *szeptember 25-én* hajnalban négy nehéz lövegéből kezdték töretni a védőműveket és néhány órán át folytatott heves

¹⁾ Tinódi i. m. 981—987. Istvánffy 185.

²⁾ V. ö. Forgách 16. Istvánffy 185. — Egy névtelen kir. udvari tisztviselő leírása Temesvárról és Becskerekéről: Brüsseli okmtár. II 261.

³⁾ Báthory levele Castaldóhoz Temesvárról, szeptember 19-ről. Pesty Frigyes gyűjteményéből közli Szentkláray i. m. 29.

ágyúzással a réslövést befejezték és gyújtó-nyilakkal a várost lángba borították. A várbeliek végre jelt adtak és a védők egyike a béglerbéghez menvén, kijelentette, hogy a vár átadása iránt készek egyezsége lépni. *Szeptember 25-én* délben a vár a béglerbég hatalmába jutott.¹⁾

A béglerbég *Malkovics* pasát tette becskerei szándzsák bégnek, Becse és Csurog parancsnokának, a ki a becskerei erős őrséggel *Horogszeg*,²⁾ *Csák*,³⁾ *Kis-Somlyó*⁴⁾ és *Illádia*⁵⁾ nevű palánkokat ostrom nélkül elfoglalta.⁶⁾

Báthory Endre Temesvárról *szeptember 20-dika* táján *Lippára* utazott,⁷⁾ hova *Patócsy Ferencz* vezetése alatt a tiszai megyék fölkelő hadai gyülekeztek, a melyekhez *Nagyváradról* *Sforza Pallavicini* tábornok hadaiból *Serotin Károly* ezredes csatlakozott 1000 német lovassal. Továbbá *Varkocs Tamás* bihari főispán, tekintélyes számú hadakkal Aradmegyében, *Erdőhegynél* állott és a lippai sereghez volt csatlakozandó.⁸⁾

Báthorynak és Patócsynak ezen időben az volt a hadi tervük, hogy a 15—20 ezerre rugó fölkelő hadakkal a Fráter György vezetése alatti erdélyi sereggel Lippánál egyesülnek és a Castaldo által küldendő tábori tüzérség támogatásával a béglerbéggel döntő ütközetet vívnak.⁹⁾

Azonban Fráter György még *szeptember 25-én* is csak *Vizak-*

1) Tört. Tár 1881. 69. Szentkláray i. m. 29—30.

2) Temesmegyében van.

3) Talán Csákova?

4) Oláh Miklós szerint a Temes és Duna közötti síkon, a melyet *Maromnak* hívtak, erdős vidéken van *Ér-Somlyó*, Temesvár irányában pedig *Somlyó*. (Szamota István: Régi utazások Magyarországon 548. l.) — Tinódi *Pusztá-Somlyó*nak nevezi, Oláh Miklós pedig *Mező-Somlyó* néven is említi.

5) Ilyen nevű község ma Krassómegyében van.

6) Istvánffy 185.

7) Báthory Endre Lippán október 4-én kelt levelében tudósítja a királyt, hogy ő Losonczyval és Aldanával történt megállapodás következtében *szeptember 20-ka* táján *hagyta el Temesvárt* azon czélból, hogy a megyék nemességét Lippához táborba gyűjtse. Tört. Tár 1891. 433—434.

8) Forgách 16. Istvánffy 185.

9) Istvánffy u. o.

nánál állott, hova a temesi hadszínhelyre való kivonulástól huzodó erdélyi nemesek és székelyek lassan gyülekeztek, Castaldo pedig a Bécsből nyert utasítás értelmében a havasalföldi sereg támadását visszautasítandó, Szebentől nem mozdulhatott.

E miatt Báthory Endre a tiszai megyék fölkelő hadai számára Erdélyből erősítést és tűzérseget nem nyerhetvén, kénytelen volt a béglerbég előnyomulásával szemben tovább is Lippánál tétlenül vesztegelni.

A béglerbég Becskerekről *szeptember 26-án Csanád* megszállására indult. Két napi menettel — mi közben *Aradác*¹⁾ és *Gálád*²⁾ nevű földvárakat elfoglalta — *szeptember 28-án Csanád* közelébe érkezett.

A várnak nagyobb részt ráczokból álló őrsége még Becsénél bemutatta hódolatát a béglerbégnek, a ki annyira bizonyosra vette az erősség föladását, hogy nem tartotta szükségesnek a város alá vonulni, hanem attól négy mértföldnyi távolságban táborba szállott.³⁾

Az áruló őrség által elhagyott *Nagy Péter* várnagy kénytelen vala a védetlenül — üresen — hagyott vár kulcsait a pasának átnyújtani, a minek fejében a várnagyot szabadon bocsátotta.⁴⁾

A béglerbég Csanád alatt szeptember 28-tól október 5-ig tar-

¹⁾ Aradác vagy Araczia egykori község helyét ma a Török-Becse és Beodra közötti *aracsi* rom-templom jelöli.

²⁾ Ma pusztá, Nagy-Kikinda mellett.

³⁾ Centorio 103.

⁴⁾ Fráter György egyik hírnöke még Becse ostroma előtt a török táborból azon hírelt tért vissza, hogy a béglerbég Szeged biztosítására csak *Csanádot* akarja elfoglalni, melynek megvétele után téli szállásra küldi seregeit. Fráter György most már titkos törekvését arra irányozta, hogy a béglerbéget Csanád átadása által fegyveres összecsapás nélkül eltávolítsa az alvidékről, azért titkos utasítást adott *Nagy Péter*nek, hogy minden harc nélkül adja át a várat, ha a béglerbég erre fölhívja. (Nagy Péter levele Báthory Endréhez szeptember 16-ról. Pray: Ep. Proc. II. 308.) — Azonban úgy látszik, hogy Fráter György Becse elfoglalása után Csanád átadására adott titkos utasítást visszavonta, mert Nagy Pétert — kit Báthory Endre Lippán elfogatott és saját kérelmére vasban Erdélybe küldött — a püspök a csanádi vár föladásáért börtönbe vettette. (Istvánffy 185. Utiesenovič i. m. Urkundenbuch 54.)

tózkodott táborával. Miután kémeitől úgy értesült, hogy Temesvár erős őrség és vitéz parancsnok oltalma alatt áll, maga az erősség is a védelemre eléggé berendezett állapotban van, azért egyelőre annak ostromát elejtette, és a Marosvölgy kulcsának, Lippának s a Maros vonalán fekvő kisebb-nagyobb erősségeknek kézre kerítését vette czélba.¹⁾

A török csapatok sorban foglalták el *Nagylak*, *Fellak*, *Egres*,²⁾ *Csály*,³⁾ *Zádorlak*,⁴⁾ *Eperjes*,⁵⁾ *Pálélés*,⁶⁾ és *Bodorlak*⁷⁾ palánkokat, a melyek őrségei már előre Lippára vagy Temesvárra menekültek. A béglerbég az elfoglalt erősségek közül a hadászati tekintetben kevésbé fontosabbakat felégettette, az erősebb védőművekkel ellátottakat pedig őrségekkel rakatta meg. Csanádi várparancsnoknak a harczképzett, perzsa nemzetiségű *Ulama* pasa⁸⁾ pozsegai szandzsákot tette, *Nagylakot* *Kamber bég* kérte el, *Csályába* pedig *Miháloqli Ahmed* béget rendelte *várnagynak*.⁹⁾

A béglerbég *október 1-én* *Ulama* pasát 500 lovassal Lippa felé a környék folderítésére és *Báthory* seregének föl kutatására küldte, a ki két napi menettel a török kézen levő *Fellakon* át, *október 2-án Zádorlakra* érkezett és *október 3-án* hajnalban a közeli erdő kifürkészésére vonúlt.¹⁰⁾

E közben *Báthory* és *Patócsy október 2-án Egyedi Tamás* hadnagyot 100 huszárral *Arad* környékére kémszemlére küldték, a ki az éjt a *zádorlakai* erdőben — virasztva — töltötte; *október 3-án* pedig, az előző napi menet- s az éjjeli ébrenlétben kimerült lovasaival pihenőre, egyik közeli faluba vonúlt, fáradt csapatá-

¹⁾ Centorio 104.

²⁾ Ma is népes község a Maros mentén.

³⁾ Ma *Puszt*-*Csály*a *Arad* megyében.

⁴⁾ Népes község a Maros balpartján, *Temes* megyében.

⁵⁾ *Arad* megyében, *Patócsy* *Ferencz* szülőhelye.

⁶⁾, ⁷⁾ *Pálélés* ma *Paulis* és *Bodorlak* pedig *Mondorlak*, mind kettő a *Maros* jobb partján, *Arad* megyében.

⁸⁾ Az egykorú források *Utuman* vagy *Utuma* néven is említik. A török történetíróknál *Holama* pasa néven fordul elő, valamint a béglerbégnak *Fráter György*höz intézett leveleiben is.

⁹⁾ *Forgách* és *Istvánffy*: U. o.

¹⁰⁾ V. ö. *Istvánffy* 185—186. — *Centorio* 104.

nak biztosítására azonban előőrsöket nem állított. Uláma a vigyázatlan lippai lovasokat meglepte és szétverte, úgy hogy Egyedi Tamás csak heted magával menekült meg.¹⁾

A béglerbég az Uláma által foglyul ejtett huszároktól értesült, hogy Báthory Endre tekintélyes sereggel Lippánál táborozik és meggyőződött, hogy Lippa elfoglalása az ott egyesített magyar hadak miatt nem lesz könnyű föladat, azért most már annak behódításáról lemondott és azt határozta, hogy ez évre a hadműveletet beszünteti, Szegednél átkel a Tiszán és táborát föloszlatva, téli szállásra vonúl.²⁾

E közben a lippai fölkelő hadakra az erdélyi seregnek késedelmezése és Pallavicini tábornok csapatainak Váradon való vesztéglése elcsüggesztőleg hatott;³⁾ a zádorlaki vereség után Egyedi Tamás által terjesztett hamis hír pedig — hogy a béglerbég Várad ostromára vonúl — az amúgy is elégedetlen nemesi hadakat még inkább megrémítette. A védtelenül maradt családjaik- és vagyonaikért aggódó nemesek nem voltak tovább Lippán visszatarthatók.⁴⁾

A köszvényben sinylődő Báthory Endre *október 3-án* a betegágyához hívtott tekintélyes nemes urak által iparkodott a táborból haza készülöket maradásra bírni; majd *október 4-én* magát betegen a táborba vitetvén, szigorú dorgáló szavakkal igyekezett az engedetlen nemeseket a seregnél visszatartani.⁵⁾ Azonban szavaira mit sem adtak.

Őket nem a várak őrzésére, hanem nyílt csatában való harcra vezették a zászló alá — válaszolák a fölkelő nemesek Bá-

¹⁾ V. ö. Tinódi: Erdélyi historia 1005—1011 v. s. Forgách 16.

²⁾ Névtelen kir. udvari tisztviselő elbeszélése Temesvár és Lippa ostromáról. Brüsseli okmtár, II. 275.

³⁾ Ferdinánd emlékirata a pápához Fráter György halála okairól. Bucholz: Urkundenbuch 54. — Báthory október 3-án Lippáról kétségét fejezte ki Castaldónak az iránt, hogy a barát az erdélyi hadakkal az alvidékre jönné: mindenki így vélekedik a táborban. A nemesség nem akarja ide várni a törököt, hanem haza akar menni. Tört. Tár. 1891. 433.

⁴⁾ Forgách 16. Istvánffy 186.

⁵⁾ Tinódi i. m. 1017—1020. v. s.

thorynak — ép azért a városokat nem hajlandók őrizni¹⁾ és még az nap gyorsan Várad felé indultak.²⁾

Miután Báthory *október 4-én* a Lippán összegyűjtött hadak szétoszlását a királynak³⁾ és Fráter Györgynek — *a péterfalvi táborba* — gyors futárok által hirül adta, az erősség védelmét az abban őrségül hagyott 300—400 lovassal és hajdúval *Gersei Pethő Jánosra* bízta és Serotin Károly ezredes német lovasaival *még az nap* maga is Váradra elvonult.⁴⁾

Azonban a Lippán árúraktárat tartó raguzai kereskedők és lippai ráczok a csekély őrségben oltalmat nem remélvén, vagyonaikat és családjaikat megmentendők, a még *október 4-én* a török táborba küldött követük által életük és vagyonunk bántatlansága fejében a várost fölajánlották a béglerbégnak s egyszersmind ígérték, hogy a csekély őrséget az erősség föladására kényszerítik.

¹⁾ Fráter György levele Castaldóhoz és Nádasdyhoz a *péterfalvi* táborból október 5-ről, melyben a lippai fölkelő hadak fölосzlását jelenti nekik. Tört. Tár. 1881. 52. l.

²⁾ Ferdinánd Prágából 1551 december 29-én Izabella királynéhoz írt levelében Fráter Györgyöt okolja a lippai had szétoszlásáért, mert *Erdélyből nem küldött segélyt Báthorynak, sőt reményt sem nyújtott arra nézve, hogy valamennyi fejjelmezett hadi erővel megsejti.* (Közölve: Bethlen Farkas: Hist. Trans. I. 516.) — Ferdinánd továbbá a pápához intézett emlékiratában, a mely a Fráter György ellen emelt alaptalan vádaktól csak úgy hemzseg, avval is vádolja a püspököt, *hogy a Lippán táborozó nemesi hadakat minden áron szándékosan szétoszlítani akarta.* — Azonban egyik vád sem állhat meg. Fráter György a legjobb akarattal sem küldhetett Erdélyből Báthorynak segélycsapatokat; Nádasdy a moldvai, Castaldo pedig a havasalföldi szorosokat őrizte, *az erdélyi fölkelő hadak pedig még szeptember végén is vonakodtak a püspököt a temesi hadszínhelyre követni és szeptember 29-én is csak 2000 székely mutatkozott erre hajlandónak.* (Fráter György levele Castaldóhoz a nagy-ludasi táborból, szeptember 29-ről. Tört. Tár. 1880. 662—663.)

³⁾ Báthory *október 4-én* a királylyal sürgős jelentésében tudatta, hogy a Lippánál táborba szállott nemesek, Becse, Becskerek, Csanád, Nagylak stb. elestét értvén, széjjel futottak és őt egyedül hagyták. Tört. Tár. 1891. 434. l.

⁴⁾ Istvánffy 186. Centorio 104. — Bethlen Farkas szerint Báthory 400 lovast és csekély számú gyalogot (hajdút) hagyott Lippán. Hist. Trans. I. 499.

A béglerbég Csanád alól már seregének egy részét téli szállásra útbá indította, most azonban gyorsan Lippa felé indult. A vakmerő Uláma pasát Lippa védelmi állapotának kikémlelésére két szandzsák béggel, janicsárokkal és 2000 lovassal *október 6-án* előre küldötte, a ki két napi erős menettel, *október 8-án*, oda megérkezett.¹⁾

E közben a lippai rácz kereskedők a béglerbégnak tett ígéretöket beváltandók, *október 6-án* fenyegetések között követelték Pethő Jánostól a vár kiürítését és az erősségnek az ő kezükbe adását.²⁾

A lippai főbíró a kapitány előtt a várban kijelentette, hogy mivel *a várost senki sem akarja védelmezni*, azért a polgárok és ráczok családjaikkal a rabszíjra fűzést elkerülendők, az erősséget harcz nélkül átadják a pasának, ennél fogva a várat adja át a polgárok kezébe, maga pedig az őrséggel vonúljon el. Azután a főbíró a kérelmet teljesíteni vonakodó várnagyra a kifejlett heves szóváltásban fenyegetésekkel rátámadt: Ha a várból nyomban ki nem vonúl — mondá — ő maga vágja le, mert az őrség csekély a fegyveres ellenállásra.³⁾

A fenyegetésektől kishittien megijedt parancsnok az árulók elfogatása és a lázongásnak katonai erővel való elfojtása helyett a szégyenletes menekülést választotta. A vár kapuit és tornyait hevenyében aláaknáztta és fölrobbantotta, a lövegeket szétrepesztette és az őrséggel Báthory Endre utána vonúlt.⁴⁾

A polgárok a védőművek szétrombolása után az üres erősséget megszállották, s a napi járó földre álló béglerbéghöz gazdag

¹⁾ Horváth Mihály: Fráter György élete, 347. — A névtelen kir. udvari tisztviselő írja, hogy a béglerbéghöz *Csanád alá hírnökök jöttek*, hogy a magyar királynak Lippánál Báthory Endre vezetése alatt álló serege megverett (?) és szétszóratott (?), Lippa pedig őrség nélkül maradt. Brüsseli okmtár. II. 276.

²⁾ Forgách 16—17.

³⁾ Tinódi: i. m. 1025—1028. v. s. Istvánffy 186. Centorio 104—105.

⁴⁾ Tinódi: i. m. 1029—1034. v. s. Forgách 17. Istvánffy 186. Batthyány Ferencz Bécsből 1551. december 14-én írja Mária királynénak, hogy *«a mieink Lippáról kivonulván, azt elpusztítva elhagyták . . .»* Brüsseli okmtár. II. 311.

ajándékkal küldött főbíró által a várost kegyelemre följánlották.¹⁾

Uláma pasa *október 8-án* délután 3 órakor Lippa alá érkezvén, a védők nélkül talált várat megszállotta.²⁾

A béglerbég a fősereggel *október 9-én* már Lippa alatt tábo-rozott³⁾, az erősség védelmét Uláma pasára bízta és mellé öt szandzsákbéggel 5000 válogatott törököt és 200 janicsárt helyezett a várba őrségül.⁴⁾

Azonban a magas hegyesúcson fekvő *Solymos* várát a béglerbég hiába vívatta, mivel a bátor magyar őrség vakmerő kitörései által tetemes pusztítást okozott a törökök soraiban, mire a pasa kénytelen volt a vár ostromát abban hagyni.⁵⁾

A béglerbég még *október 13-án* is Lippa alatt állott táborával. Ezen napon *Hajdár* pasa azt írta Lippáról Fráter Györgynek, hogy a sereg innen egyenest téli szállásra vonul s a telet *Belgrádban* és *Szendrőben* tölti.⁶⁾

A török főtiszt leveléből tehát kitűnik, hogy a béglerbég Temesvár megszállását még *október 13-án* sem határozta el, sőt csapatainak a téli szállásra való vonulásra már utasítást is adott.

Most azonban a török sereg haza vonuló szándékáról értesült ráczok, a kik az árulásért a magyar hatóságok kegyetlen bosszújától méltán rettegetek, kérve-kérték a béglerbéget, hogy seregének feloszlátása előtt szállja meg előbb Temesvárt, melynek elfoglalása annál inkább könnyebb leend, mivel a temesvári őrség Báthory seregének felbomlása után sehonnan sem remélvén segílyt, az erősséget minden ellenállás nélkül átadja.

¹⁾ Tinodi: i. m. 1035—1039. v. s. Forgách 17.

²⁾ Névtelen kir. tisztviselő emlékirata. Brüsseli okmtár. II. 276.

³⁾ Batthyány Ferencz a főt említett levelében írja, hogy Bece és Becskerek elfoglalása után az alsó részekben levő többi erősség is megadta magát a béglerbéggnek, a ki Lippa alá vonúlt, a melyből a mieink kivonulván, azt elpusztítva elhagyták. Brüsseli okmtár. II. 311.

⁴⁾ Hammer szerint Uláma pasával 5000 spahi és 200 janicsár maradt Lippán. II. 214—215.

⁵⁾ Batthyány Ferencz fönti levele. Centorio is említi *Solymos* ostromát 105. l.

⁶⁾ Pray: Ep. Proc. II. 305.

Tudatták továbbá, hogy Temesvár lakossága, mely a város elpusztításától retteg, az erősség átadásában egyetért a ráczokkal, esetleg — mint Lippánál történt — a török sereg érkezése hírére a városi nép maga lefegyverzi az őrseget. Ha azonban ez nem történék meg és rendszeres ostromra lenne szükség, az sem leend nehéz, mivel a várost maguk a ráczok kézrekerítik, a várba pedig megmutatják az útat.¹⁾

A béglerbég hadműveleti terve — mint láttuk — Lippa elfoglalásáig azon erősségek megvételére szorítkozott, a melyek Temesvárnak mintegy előőrseit képezték, míg magának a főerősségnek vívását a hadi események kedvező alakulásától tette függővé és így hadi tervéből nem volt kizárva Temesvár megszállása sem.

Most a ráczok a temesvári őrseg számerejéről, az erősség felszereléséről és erődítményeiről annyi fontos adatot szolgáltatnak a béglerbégnek, hogy ő a közölteket mérlegelve, azon megállapodásra jutott, hogy mielőtt seregét telelésre szétoszlattja, előbb Temesvár kiostromlását megkísérli.

Ámbar az ősz már annyira előre haladt, hogy máskor a török hadak ilyenkor rendesen haza takarodóban voltak, a béglerbég további hadműveletére a ráczok ajánlata és kérése mégis döntőleg hatott s a béglerbég Lippát elhagyva, egyenesen Temesvárhoz vonúlt.²⁾

V.

TEMESVÁR OSTROMA.

Mielőtt a Temesvár falai alatt lezajlott várharcz eseményeinek előadására áttérnők, tekintsük előbb Losonczy István életét

¹⁾ Névtelen kir. udvari tisztviselő emlékirata Temesvár és Lippa ostromáról. Brüsseli okmtár. II. 276. — Egyébiránt Ferdinánd is a pápához intézett emlékiratában írja, hogy a béglerbégnek Temesvár megszállására a ráczok nyújtottak alkalmat, ígervén, hogy a várat és várost az utóbbiban élő barátaik támogatásával hatalmába fogják szolgáltatni. Utiesenovic: Urkundenbuch 53. l.

²⁾ Batthyány Ferencz fönti levelében határozottan írja, hogy a bég-

és Temesvárnak ezen korbeli jelentőségét, az erősség helyrajzi fekvését és védőműveinek műszaki leírását.

A nagy nevű *Losonczy* főúri családból származó *Antal* és *István* testvérek közül az utóbbi volt az, a ki Temesvár önfeláldozó és hősies védelme által elévülhetlen örök hírnevet szerzett a magyar hadi történelem lapjain.

Midőn 1542-ben *Joachim*, brandenburgi örgróf, vezetése alatt a német birodalmi hadak és magyar seregek Budát ostromolták, ez alkalommal már *Losonczy Istvánt* is ott találjuk *Zrínyi Miklós*, a szigetvári hős, *Perényi Péter*, *Serédy György* és más főurak sorában s a már ekkor körülbelül 40—42 éves főúr nemcsak az ország egyik leggazdagabb mágnása, hanem egyszersmind a hadviselésben gyakorlott vezér is volt.¹⁾

Birtokai *Bars-*, *Nógrád-*, *Heves-*, *Zaránd-* és *Arad* megyékben terültek el, de *Temesmegyében* is voltak rész-birtokai.

Losonczy István eleintén *János király* pártján állott és ellene 1545—46-ban *erőszakoskodás* és *birtokháborítás* czimén terhes vádak voltak emelve.²⁾ Azonban *Ferdinánd királynak 1547 augusztus 28-án* Prágában kelt oklevele szerint már mint *nógrád-megyei főispán* kegyelmet nyert.³⁾

Losonczy Antal *Báthory Endre* nővérét, *Báthory Klárát*, *István* pedig *Országli László* özvegyét, a férfias lelkű *Petrovincái Pekry Annát* bírta nőül. Antalnak nem voltak gyermekei, *István*-nak pedig két leányán *Annán* és *Fruzsínán* kívül figyerveke nem volt; azért a testvérek 1549-ben a leleszi-convent előtt azon szer-

lebég *Solymos* ostromával föl hagyván, *Lippa* alól egyenesen *Temesvár* vívására vonult. U. o.

¹⁾ Budái: Polg. lex. II. 591.

²⁾ A *sajó-szent-péteri* részleges gyűlésen 1545-ben a rendek azt kívánták, hogy a király találjon módot arra nézve, hogy *Losonczy István* az általa elfoglalva tartott idegen jószágokat törvényes birtokosainak adja vissza és a szomszéd nemeseket, jobbágyokat és kereskedőket ne zaklassa. (Fraknoi: Magy. Országgyűl. Emlékek. II. 598. l.) — *Ferdinánd* 1546. október 2-án megtiltotta *Losonczynak* és *Balassa Menyhértnek* a primási és káptalani tized behajtásának megakadályozását (Magy. Sion. IV. 1866. 377. lap).

³⁾ Kaprinay: Mss. B. tom. XXVIII. 150. l.

zödést kötötték, hogy ha egyikök vagy másikuk gyermekek nélkül elhalna, özvegyeik az uradalmakat háborítatlanul élvezzék férjük után és egymás ellen igénynyel föl ne léphessenek.

István derék és hősslelkű neje, Pekry Anna e gondoskodást megérdemelte, de nem Báthory Klára, a ki férje iródiákjával szerelmi viszonyt folytatván, annak segítségével csúzos betegségben szenvedő urát 1550 végén megfojtotta s a házasságtörő nő bűntársához nem sokára férjhez ment.

Losonczy István testvére halálát megbosszulandó, Báthory Klárát börtönre vettette, a miért Báthory Endre egyideig elleneséges indulattal viseltetett Losonczy iránt.¹⁾

Erdély átadása után az ahhoz csatolt tiszántúli megyékkel az *egri püspökség* birtokai is visszakerültek, s a visszacsatolt tiszai megyéket egyes főurak a kormánytól bérbe vették; Beregmegyét Báthory Endre és Losonczy István bérelték ki, a mi mutatja, hogy a rokonok között a béke már ekkor helyre állott.

A kormány az egri püspökség *zarándi uradalmait* nem csatolta vissza az egyházmegyéhez, hanem azon utasítással helyezte Losonczy gondnoksága alá, hogy *jövedelmeit Temesvár erődítésére és védelmére használja föl*. Utóbb a püspökség egyéb jövedelmeit is királyi rendelettel honvédelmi czélokra fordították és egész *Zarándmegyét* Temesvárhoz kapcsolva, Losonczy gondnoksága alá helyezték.²⁾

Ennyi volt tehát mindaz, a mit a kormány pénzügyi tekintetben Temesvár biztosításaért tett.

Temesvár már a XVI. században Dél-Magyarország fontos hadászati pontja volt és 1551—52-ben a jól épített, erős várak közé tartozott. A város művelődés tekintetében jelentékenyen emelkedett az Anjouk alatt, de virágzásának első korát a Hunyadiak idejében élte, midőn Hunyady János, szörényi bán s az alsó részek főkapitánya, fontos véghelylyé tette és a várban

¹⁾ Forgách 32. Losonczy Antal 1550. január- és februárban még életben volt és ekkor jelen volt a pozsonyi országgyűlésen. Erőszakos halála — úgy látszik — vagy 1550. végén vagy 1551. elején történt. Fraknói: Magy. Orsz. gyűl. Emlékek. III. 244.

²⁾ Szederkényi Nándor: Hevesmegye tört. II. 129—131.

1447-ben a külön is megerősített díszes *várkastélyt* építtette, mely Mátyás király halála után a temesi főispánoknak szolgált lakhelyül.¹⁾

Temesvár kiváló hadászati jelentőségre a Hunyadiak kora után emelkedett, midőn a XVI. században *Szőrényvára*, *Nándorfehérvár* és *Pétervárad* eleste után a törökök határszéli betörései gyakoriabbakká váltak. A törökök által folyton háborgatott végekről mind több-több lakos — különösen ráczság — költözött Temesvárra;²⁾ a városban a vitélő nemesség és előkelő magyar polgárok anyagi és szellemi jólét között döntő többségben maradtak,³⁾ a város új lakói — a ráczok és bolgárok — az egyik külvárosba — a «Szigetbe» — települtek.

A Hunyadyak várkastélyán kívül az alvidéki nemes uraknak is voltak palotái a városban, úgy hogy később is, midőn Temesvár már az izlám uralma alatt állott, egyik török író egész elragadtatással szemlélte . . .» A város, mely magas tornyokkal és nagy templomokkal van teli, egészen csodaszzerű . . .»⁴⁾

Temesvár a XVI. században az első rangú erősségek közé tartozott; természetes fekvése és a várat környező mocsarak majd

¹⁾ Tört. Adattár Csanád egyházmegye hajdana- és jelenéhez 1875. évf. 392. l.

²⁾ Kinizsi Pál főispán, továbbá Corvin János hg. és Som József főispán II. Ulászló korában szerbiai hadjárataik alkalmával sok ráczot telepítettek Temesvárra. — Bárány Ágoston: Torontálmegye hajdana. 164.

³⁾ A temesvári magyar lakosság körében hamar gyökeret vert a *hitújítás* és Petrovics Péter főkapitánysága idejében Temesvárt terjedésnek indúlt Luther vallása. — Utóbb Petrovics a kálvinismushoz csatlakozván, *Szegedi Kis Istvánt* hívta meg Temesvárra prédikátornak, a ki ott pártfogója védelme alatt egyházat és iskolát alapított, s Losoncynak főispánná történt kineveztetéséig mint prédikátor és iskolamester működött. (Timon: Epit. 157. — Bárány: i. m. 150.) — Azonban Losonczy mint a kezelésére bízott *egri* és *csanádi* püspöki javak gondnoka, a kath. egyház örének tartotta magát és főispáni székének elfoglalása után Szegedi Kis Istvánt a hitújítókkal és követőivel együtt Temesvárról rögtön kiűzette. (V. ö. Czvittinger Dávid: Specimen. Szegedi K. I. életrajza. — Továbbá Századok 1887. évf. 391—392. l.)

⁴⁾ Bálint Gábor: A magyarországi török hódoltságról. Századok, 1870. évf. 304.

bevehetetlenné és így Dél-Magyarország kulcsává tettek, a melynek egyébként szellemi középpontja is vala.

A míg Temesvárnak a *tizenötéves török háború* idejéből, és 1716-ból — Eugen hg. felszabadító hadjárata korából — több hely- és térrajzi képe maradt fönn, addig az 1551—52-ki ostrom korából még eddig egy sem volt fölfedezhető, azért a város akkori alakjáról tüzetes képet adni nem lehet; csak az egykorú leírások szolgáltatnak némi támpontokat a régi Temesvár fekvéséről, az erősség részeiről és a vár védőműveiről.

A temesi erőshely, *mely nádasok és mocsarak miatt nehezen járható helyen fekszik, olyan, mint egy mély vízben fekvő sziget* — írja egyik XVI. századbeli török földrajzíró.¹⁾

Az alvidék ezen fontos erőssége a Béga és Temes folyók között feküdt, azon a ponton, hol a Temes folyónak ma már nem létező két-három ága a Begába torkollott.

Temesvár a XVI. században — *Tinódi, Forgách és Istvánffy* szerint — három részből állott, úgy mint magából a hasonló nevű városból, a *várból*, és a *Sziget* nevű külvárosból. Bár a magyar történeti kútfők nem említik, azonban *Centorio*²⁾ és Ferdinánd király egyik udvari tisztviselőjének előadásából kitűnik,³⁾ hogy Temesvárnak a XVI. században a *Sziget* nevű külvárosán kívül, még egy *nagyobb* külvárosa is volt, a mely mint *palánk* a város körül északra és nyugotra terülven el, a XVII. században *nagypalánknak* neveztetett.

¹⁾ Bálint Gábor : i. m. Századok. 1870. 303. l.

²⁾ A lövészek — írja Centorio — elhagyták a két városkát (duo Borghi), a melyek nem messze voltak a várostól és azokból elvitték az élelmiszereket . . . és a két városka közül a *nagyobbikat fölgyújtották*, a másikat pedig, a mit a folyó körül vett (Sziget), meghagyták azért, hogy a török sereg erejét megoszassák . . . 106. l.

³⁾ . . . A béglerbég október 18-án Temesvárt körülzárta. *Midőn Losonezy emberei a külvárost elégették, maradt még egy külváros, az úgynevezett palánk* (Burga), vagy «Sziget», a mely nagy kiterjedésű vala és vízzel volt körülvéve és oly kevésbé volt megerősítve, hogy nem volt képes az ellenségnek ellenállani. (Brüsseli okmtár. II. 278.) — Tehát a XVI. századbeli magyar történetírók nem tudták, hogy a mint a várnak volt egy kis palánkja: a Sziget, úgy a városnak is meg volt a maga külvárosa: a nagy-palánk.

A város és vár között közbül feküdt — Forgách szerint — egy másik kis vár, a mit «vízi várnak» neveztek. Ez azonban Istvánffy szerint *nem volt külön vár*, hanem csak *torony*, az úgy nevezett «*vízi-torony*», mely igen meg volt erősítve. Ezen vízi tornyon keresztül épített híd képezte az összeköttetést a vár és város között.

Délre és dél-nyugotra terült el a várostól az *ulicsi mező* (ma: újpécsi), a hol mind azon hadak táborba szállottak, a melyek hajdan Temesvárt ostromolták.¹⁾

Ha ezen egykorú leírásokat -- bár mily hézagosak is azok — összehasonlítjuk azon térrajzzal, mely Temesvárt az 1551—52-ki várharczok után 164 évvel későbbben, a Savoyai Jenő herczeg és gróf Pálffy János által 1716-ban vívott ostrom idejében tünteti föl:²⁾ azt találjuk, hogy ezen későbbi rajz fővonásaiban a fent közölt leírások adataival majdnem mindenben megegyezik.

Ellenben Temesvárnak *Ortelius* «*Redivivus*» cz. munkájában közölt távlati képéről, mely az erősséget 1596-ban, a Báthory Zsigmond erdélyi fejedelem által indított ostrom idejében tünteti föl,³⁾ első tekintetre látható, hogy az 1596-ki ostromban részt vett egyén előadása után szabadon készült, mivel a XVI. századbeli történetírók által közölt adatoknak épen nem felel meg.

Mindenek előtt ezen rajzon a Sziget nevű külváros, a mit csak a Bégának egyik ága választott el a vártól, ettől messze, keletre fekszik, továbbá a vár, a mely a városnál aránylag sokkal kisebb kiterjedésű volt, a várossal egyenlő nagyságúnak van föltüntetve, a vár és a város közötti vízi-torony pedig a híddal együtt ki sem vehető. Ellenben a tulajdonképeni *belső várat* képező Hunyadvárkastélynak oly túlságos nagy méretei vannak, hogy mintegy az egész várat elfoglalja. Végül a nagy palánk, mely a város körül észak- és nyugotra terült el, a képen teljesen hiányzik.

¹⁾ Tinódi: Az vég Temesvárban Losonczy István haláláról. 234—240. v. s. Forgách 37. — Istvánffy 200.

²⁾ Kiadta Dr. Bubics Zsigmond, Kassa tudós főpásztora: «Magyarországi várak és városoknak a M. N. múzeum könyvtárában levő fa- és rézmetszetei» cz. munkájában 539. sz. térrajz. Lásd e füzet 1-ső mellékletét. — E térrajzon A = város, B = vár, C = Sziget, vagy mint akkor nevezték, *kis-palánk*, E = *nagy-palánk*.

³⁾ Lásd a füzet 2-ik mellékletét.

Ha tehát az 1596 és 1716-ki rajzokat a leírásokban foglalt támpontokkal összehasonlítjuk, azt találjuk, hogy a 164 év múlva készült terrajz inkább megfelel azoknak, mint Ortélius távlati képe.

Egyébként olyan jellemző fekvésű városnál, mint a milyen a Béga és Temes szigeteire épült, mocsarakkal és nádasokkal körül vett régi Temesvár volt, kétségtelen, hogy a vár és város 1716-ban is ugyanott és ép oly nagyságban terültek el, mint a hol és a milyen nagyságban 1551-ben feküdtek.

Végül Temesvár a 164 évi török uralom alatt nyugalmas és kevésbé háborgatott fészkévé válván az izlámnak, az ezen időben elszaporodott szláv lakosság nem a városba települt, hanem a nagy-palánkba és a Sziget-városba. Így tehát a török uralom alatt csupán a külvárosok terjedelme szenvedett változást, de az is csak annyiban, a mennyiben a nagy-palánkot a város déli oldalára is megnyújtották.

Habár az 1716-ki rajz, mely mint láttuk, a város egykorú leírásaival főbb pontjaiban megegyezik, nem is nyújt teljesen hí képet az erősség részeinek terjedelméről, de annak segélyével az erősség 1551—52-ki fekvéséről, erődítményeiről és környékéről magunknak mégis némi fogalmat alkothatunk.

A leírások és az említett rajz szerint tehát a város és annak külvárosa: a nagy-palánk 1551—52-ben a Béga *jobb partján* állott, vele szemben a *bal parton* volt a vár, a melytől viszont *keletre* feküdt a Sziget külváros, a mit a Temesnek ma már kiszáradt két ága közrefogott.

«Az erősség síkságon fekszik — írja a király egyik udvari tisztviselője¹⁾ — és *tekintélyes hadászati fontossága van, természetes fekvésénél fogva erős és bevehetetlen vár . . . El van látva jó karban tartott védőfalakkal, a melyek földből vannak felhánnya és meglehetősen el vannak látva lakásokkal és szobákkal, a melyek magyar szokás szerint és eléggé jól vannak építve. A vár belsejében jó és élvezhető kút, valamint cisterna van, a mely ritkán szárad ki. A Temes közvetlenül a vár és város mellett folyik,²⁾ a mi szintén nem csekély természetes erőssége az ilyen várnak.»*

¹⁾ Brüsseli okmtár. II. 259.

²⁾ Azaz a Temesnek ma már nem létező két ágát érti alatta.

A városnak négy kapuja volt: az *erdélyi* (karánsebesi), *lippai*, *aradi* és a negyedik kapu a várba vezetett. A Forgách és Istvánffy által említett *prajkói kapu* kétségkívül a lippai kapu volt.

A várost dél- és kelet felől egymás mellé vert és vaskapcsokkal összerótt czölöpök közé rakott *földtöltések* és *fabástyák* fogták körül. Ezen védőművek között volt az a *két bástya* is, a melyekről Tinódi mondja, hogy *földből voltak rakva*.¹⁾ Ellenben a város másik része — észak és nyugot felől — már köfallyal és tornyos körbástyákkal (rondella) volt körülvéve, *a mik még régi modorban, négyszögű kövekből voltak* építve.²⁾

A nagy-palánk — Centorio szerint — már 1551-ben is nagyobb volt a Sziget-városnál és a várost mintegy félkörben körülfogta. A nagy-palánkot csak a Bégából táplált vizes árok fűzte a város védőműveihez. Más erődítményei nem voltak, a miért Losonczy az 1551-ki ostrom kezdetén felgyújtatta.

A vár a középkori erődítés szerint szintén köfalakkal, bástyákkal és tornyokkal volt megerősítve. A várnak *három* kapuja volt, a mely közül a *tatai* (nyugoti) *kapu* a városra, a *keleti* a Szigetvárosra, az *északi* pedig a Bégának egyik félhold alakú szigetére nyílt, a mely a várat mintegy félkörben körülfogta.³⁾

Azonban a várban még külön meg volt erősítve a *belső vár*: a Hunyady-kastély, melyet a Béga egyik bevezetett ága vett körül.⁴⁾ A vár ezen *kastélyerőddelel* együttvéve jóval kisebb volt, illetve fele sem volt a mostani várnak, melyet *III. Károly* 1719—1729-ig Vauban rendszere szerint újjá építtetett.⁵⁾

A várnak fontos védőműve volt az úgynevezett *vízi torony*, a mely Tinódi és Forgách szerint a vár és város között feküdt, és Istvánffy szerint nem volt *külön vár*, hanem csak *torony*, a mely igen meg volt erősítve, mivel az innen kiinduló hídon át vezetett az egyedüli út a várból a városba. Világos, hogy a vízi

¹⁾ Tinódi: i. m. 234—240. v. s.

²⁾ Centorio 106.

³⁾ E sziget az 1716-ki rajzon szintén föl van tüntetve.

⁴⁾ A Bégának ezen régi ágára, mely a kastély-erődöt védte s a vár régi czölöpépítményeire a temesvári színház építése alkalmával rá akadtak. Tört. Adattár Csanád egyházmegye hajdana- és jelenéhez 1872. évf. 389.

⁵⁾ U. o.

torony szerepe a város és vár közötti összeköttetés megvédeése vala.¹⁾

A vízi torony a régi Temesvár erődítményeit jól ismerő *Grisellini* szerint is,²⁾ nem volt a városra tekintő *tatai kapu fölé* építve, hanem a vár és város kapui között — víztől körülvéve — állott, a mely magas körfalánál és lőrésekkel ellátott mellvédjeinél fogva a várnak egyik legfontosabb és legerősebb külső védőművét képezte.

A keleti várkapu a *Sziget* nevű külvárosra nyílt, melyet a Temes folyónak ma már eltűnt ága fogott közre. Ezen külvárosnak már földgátjai vagy czölöpépítményes védőművei sem voltak, csupán vizes árok és borona-fonásokból készült sövény vette körül. Tehát erősítési tekintetben a várnak leggyöngébb része volt.

A város déli részén erdők, tanyák és gyümölcsös kertek terültek el, a miket a Béga kiöntései által keletkezett mocsarak választottak el a szomszéd sík vidéktől.

Temesvárt a legrégibb időktől kezdve — és így még eseményeink idejében is — északról, keletről és délről a Béga és Temes számos szigetét képező ágai és mocsaras kiöntései vették körül. Ezen nádasokon és ingoványokon magas vízállásnál sem gyalog, sem lóháton nem lehetett átgázolni, és ennél fogva azok a régi Temesvárt mintegy bevehetetlen erősséggé tették — a míg ki nem száradtak.

Ha a Béga és Temes a mocsarakat és nádasokat elárasztotta, a kiöntések az erősség legfontosabb részét: a *várat* mintegy megközelíthetlenné tették, úgy hogy a mocsarakon túl felállított lövegek a vár ellen számba vehető sikerrel épen nem működhetek.³⁾ A város a szárazon csak is észak és nyugot, a Sziget pedig kelet felől volt megtámadható.

Ha azonban forró nyárban vagy tartós szárazságban az erősséget környező ingoványok vize leapadt, akkor az erődöket a mocsarakban épített rözse-úton másutt is meg lehetett közelíteni.

¹⁾ Tört. Adattár 1875. évf. 394. — «A vár és város között egy másik vár, melyet *vízi várnak* (arx aquaria) neveztek, feküdt közbül» — írja Forrágh 37.

²⁾ Grisellini: Geschichte des Temesvárer Banats. 67.

³⁾ Centorio 106. l.

Ha pedig ilyen alkalommal az ostromló had a közbe eső folyó-ágak áthidalása után a vár alatti félhold alakú szigetet megszállhatta, melynek déli csúcsa épen a vízi-torony közelébe nyúlt, úgy innen nemcsak a vár északi bástyái ellen működhetett sikerrel, hanem a sziget déli csúcsáról a vízi torony is, e fontos külső védőmű, eredménynyel volt megtámadható.

A várat vívó ellenség tehát a mocsarak magas vízállása alkalmával csak is az ulicsi mezőről indíthatta meg az ostrom-munkálatokat és itt a vívó-árkokat egészen a város faláig vezethette, mivel az ulicsi mező észak és nyugot felől egészen a város alá nyúlt.

Dósa György is lázadó parasztjaival észak és nyugot felől támadta meg a várost s a nemesi várkastélyokból összeszedett tábori ágyúkkal lövette is a falakat, de nem boldogult. Ekkor azon merész és nehéz vállalatba fogott, hogy az északi mocsarokról a vizet lecsapolandó, nagy erőfeszítéssel a Bégát a Temes *anyamedrébe* akarta vezetetni, hogy a lecsapolandó mocsarakon át a várhoz juthasson, erre azonban Szapolyai János erdélyi vajda gyors támadása folytán már nem maradt ideje.

Savoyai Jenő herceg és Pálffy János 1716-ban, Temesvár visszavívása alkalmával, az egész erősséget körül zárolták, oly módon, hogy a mocsarak a zárvonalon belől maradtak. Szeptember hónap esős lévén, a Béga és Temes a nádasokat víz alá merítették, úgy hogy a vár a mocsarak felől megközelíthetlen volt. E miatt Savoyai Jenő is csak északról és nyugotról intézte a védőművek lövetését. Az ostrommunkálatokat a város, illetve a nagy-palánk ellen irányozta s habár a folyók áradása még a vívó-árkokat is előntötte, még is a nagy-palánk *október 1-én* rohammal bevétetett, mi nem sokára Temesvár feladását vonta maga után.¹⁾

Ezen két ostrom eredményeiből is látható, hogy ha a folyók áradása a mocsarak és nádasok vizét felduzzasztá, szárazon csak is a város, és pedig *észak- és nyugatról*, a Sziget pedig *keletről* volt sikerrel vívás alá fogható.

Evvel Losonczy is tisztában volt, és midőn kémei által érte-

¹⁾ Böhm Lénárd: Dél-Magyarország vagy az úgynevezett Bánság külön története. I. 333—338. — Horváth Mihály: Magyarország története. VII. 54—55.

sült, hogy a béglerbég az erősséget ostromolni szándékozik, a városnak északi oldalán középkori erődítés modorában emelt kőfalait, melyekről látható volt, hogy az ostromlóvegek erősebb rombolásának nem állhatnak ellen, megerősítette. A spanyol gyalogok a *fal belső oldalán* földből erős védőművet (trincea) készítettek, a mely az észak-nyugoti bástyára támaszkodott és benne gyalog lövészek számára földött löállásokat s a védőmű belsejében bombamentes *kazamátát* építettek. A *falon kívül* pedig a közepén álló kapu és egyik tornyos körbástya közé, megfelelő mélységű czölöp-művet készítettek, hogy a kőfal minden oldalról megvédhető legyen.

Ezen föld-védőművekből a puskás gyalogok hatásos tűz alá vonhatták a város falai és a nagy palánk közötti terepet.¹⁾

Ha a száraz felől szintén megközelíthető Sziget-várost a törökök netalán kézre kerítenék és hogy a várnak a Szigetre néző kapuja a szemben építendő löveggátok rombolása ellen biztosítható legyen, azért Losonczy a keleti várkapu elé is lövegekkel felszerelhető s földött löállásokkal berendezett redoute-ot készíttetett.

Ha pedig a törökök az északi várkaput környező mocsarakba töltésútak segítségével lövegállásokat építenének és azok sikeres tüze által támogatva, a vár alatti szigeten is befészkelnék magukat, ez esetre a vízi toronyhoz vezető út biztosítására a szigeten a kapu előtt szintén nagyobb csapat által megszállható földművet hányatott.²⁾

Mivel pedig a nagy-palánk elég erős védőművekkel ellátva nem volt, épületei pedig a város bástyáiról és az újonnan hányt földművekből a kilövést akadályozták, másrészt a kellő földözéket nyújtó házakban az ellenség könnyen megfészkelhette magát, azért Losonczy a lakosokat a palánkból átköltöztette a városba, az élelem- és hadi szereket szintén a városba vitette és a palánkot azután leégettette.³⁾

* * *

¹⁾ A város északi kőfalának megerősítését Centorio körülményesen elbeszéli. 106. l.

²⁾ Istvánffy világosan írja, hogy a várnak *három* kapuja volt, a melyek közül *kettőt* a spanyolok Castaldo (?) parancsára czölöpökből és földből emelt védőművekkel védtek. 200. l.

³⁾ Centorio 106—107.

A béglerbég *október 14-én* Lippa alól Temesvár ostromára indulván, egy napi menet után Aradtól délre táborni ütött.

A temesvári helyi viszonyokat jól ismerő rácok kérelmére, a városnak éjjeli rajtaütéssel való meglepetését elhatározta és *október 15-én* 6000 török és rác lovast s gyalogot azon útasítással küldött ki, hogy *október 16-án* hajnalban, midőn pitymallik, általános harcfordítással törjenek a városba.¹⁾

A rajtaütésre kiszemelt lovas tömeg *október 15-én* Temesvár közelébe vonult és az éjt a közeli erdőkben töltötte.

A vállalatról értesült Losonczy készen várta a támadást. *Perez Alfonzót* 400 lovassal, *Rodriguez de Villandrando* századost pedig 300 spanyol gyaloggal a leégett külváros házfalai közé elhelyezte s az *október 16-án* kora reggel a városba törni készülő támadókat az elrejtett csapatok erős puskatűzzel fogadták, Losonczy pedig heves lovas támadással tört rájuk.

A kitörést a vár lövegeinek erős tüze hatásosan támogatta és alig egy órai küzdelem után a törököket visszaverték. A harc közben 11 törököt lelőttek és a huszárok 11 török lovast elfogtak. A várbeliek részéről csupán Losonczy egyik huszára esett el.²⁾

A béglerbég még *október 16-án* értesült a kudarczczal végzett vállalat lefolyásáról. A vállalatban részt vett törökök hírvél vitték, hogy Temesvár jól védett erősség, őrséggel és hadi szerekkel bőven el van látva, minél fogva megvétele nem leendő könnyű feladat. A sikertelen vállalatot intéző török bégek hevesen elleneztek az ostromot, mivel az sem volt kizárva, hogy a felmentő magyar hadak megérkezése következtében a béglerbégnek szégyennel kell elvonulnia a vár alól.

Másfelől a magyarok bosszújától rettegő rácok szünteleni rimánkodásaikkal egyre ostromolták a pasát, hogy az országból való kivonulása előtt kísértse meg a vár megszállását: ők maguk kezébe adják a várost.

A béglerbég a rácok ígéreteinek nagyobb súlyt tulajdonított,

¹⁾ Névtelen királyi udvari tisztviselő előadása. Brüsseli okmánytár. II. 275.

²⁾ Brüsseli okmánytár. II. 275. A török különítmény támadása *október 16-án* történt Centorio tehát tévesen teszi *október 14-re*. U. o. 106—107.

mint a török hadi tanács józan nézetének és *október 16-dikán* az ostromot elhatározta.¹⁾

A béglerbég *október 17-én* Temesvár alá megérkezven, még azon éjjel a vár északi kapujával szemben sánczokat ásatott és a löveg-állásokban még azon éjjel fölállította a faltörő ágyúkat.²⁾

Egyszersmind megérkezése után egy paraszt által a várba küldött levélben fölkérte a várat, mely esetben Losonczy hozzátartozóival bántatlanul elvonúlhat. Ha pedig Losonczynak kedve volna a szultán szolgálatába lépni, ezennel ígéri, hogy őt a portán pártfogolja és magas állásra segíti. Ellenben, ha ezen fölhívásnak eleget nem tesz, a várbeliek közül senki sem fog megmenekülni. Egyébként nem remélhet segítséget, mert *Fráter György a hozzá (a béglerbéghez) s a szultánhoz írt leveleiben ismételve bocsánatot kért, mivel nem ő az oka, hogy Petrovics az alvidéket Ferdinándnak elárulta.* Ennélfogva Losonczy hiába reményli a segélyhadak megérkezését, a mit abból is láthat, hogy Csanádot is Fráter György szolgálai minden ellenállás nélkül átadták, a kik azután szabadon elbocsáttattak. Ha tehát Losonczy önként, jó indulatból nem adja át az erősséget, akkor a béglerbég erőszakkal — ágyúval — megerősíti azt, a mit föntebb ígért.³⁾

Losonczy a beglerbég fölhívását *október 18-án* hazafias szellemű levelében visszautasította és azt ugyanazon paraszt által, ki a béglerbég levelét hozta, a táborba küldötte.

Az erősséget nem adhatja át — írja Losonczy a pasának — mivel a *katonai becsületről* még nem feledkezett meg, a mint megfeledkeztek azok, a kik Becskereket, Csanádot, Aradot és Lippát átadták. *Ámbár őt (Losonczyt) senki sem kényszerítette az idejövételre, mégis hazája és az egész kereszténység dicsőségéért vére ontásával harczolni fog és a meddig él, hűségesen fogja szolgálni a hazát és kereszténységet,* a mit a Mindenható segedelmével és kegyelmével lesz alkalma bebizonyítani.

«Jövöre nézve pedig tartózkodjék az ilyen levelek írásától —

¹⁾ Brüsseli okmtár. II. 278.

²⁾ U. o. II. 279.

³⁾ Szokolovics Mehemed levele Losonczyhoz a temesvári táborból, 1551 október 17-ről, német fordításban. Brüsseli okmtár, II. 279—280.

így fejezi be Losonczy választát — mert azoknak semmi hatása sincs rám. *Temesvár erősségét nem levelekkel, hanem ágyúkkal foglalják el*, és itt ember ember ellen fog viaskodni.¹⁾

A béglerbég *október 18-án* reggel két nagy ostromágyúból lövetni kezdte a várat. Az egyik löveg az *északi várkapuval* szemben a mocsarakon túl, nagy lőtávolságban volt fölállítva és naponkint 25 lövést tett.²⁾

A török sereg e közben Temesvárt teljesen körülzártá³⁾ és a közelítő árkokat most már a leégetett nagy-palánkban is előre toltá. A janicsárok erős födözet alatt a nagy-palánkban, a város védőműveivel szemben, a második ostromüteg számára löveggátony építéséhez és ágyúkasok fölállításához fogtak.⁴⁾

Azonban Losonczy a löveggátony építését megakadályozandó, 50 lovassal és gyalogokkal a városból kitért, a földmunkát végző janicsárokat és azábokat megtámadta; erre a födözetre kirendelt különítmény a munkásokkal együtt a táborba visszafutott és az egész sereget fellármázta, mire a mintegy 10,000 lovasból álló táborőrség küzdelemre kivonúlt.

Ez alatt a várbeliek több törököt megöltek, míg ellenben közülök kevesen estek el; a sikeres kitérés után az ellenök vonuló túlnyomó erő elől a városba visszavonultak.⁵⁾

Már az ostrom első napjaiban kitűnt, hogy az erősebb védőművekkel el nem látott Szigetváros nem lesz képes az ostromlók erejének ellenállani. A törökök már eddig kelet felől a sekélyebb ingoványokon gázlókat találtak és több heves támadást intéztek a Sziget ellen; ennél fogva Losonczy elhatározta, hogy ezen külvárost is fölégeti.

¹⁾ Losonczy levele Szokolovics Mehemedhez, Temesvárról 1551 október 18-ról, német fordításban. Brüsseli okmtár, II. 280—281.

²⁾ U. o. II. 282.

³⁾ U. o. II. 278.

⁴⁾ A második napon — írja Centorio — *a béglerbég kijelölte az ütegek állását azon az oldalon, a hol Losonczy és Aldana a várost megerősítették.* — Azonban a védőművet még azon éjjel ötven lépéssel kiszélesítették, úgy hogy *másnap* (azaz október 18-dikán) reggel már az is erősen állott. U. o. 107.

⁵⁾ Brüsseli okmtár. II. 278.

Erre Aldana 100 spanyol gyalogost rendelt a Szigetvárosba s azoknak földözete alatt az élelmiszereket a várba szállíttatta.¹⁾ Azután a Szigetet fölgújították s az őrséget belőle a várba vonták, végül a külvárosba vezető hidat is fölégették.

Ámde a törökök még azon éjjel eloltották a tüzet s a külvárost megszállották, magukat benne elsánczolták és a keleti várkapuval szemben, a harmadik ostromüteg fölállításához fogtak.²⁾

A míg azonban a törökök figyelmüket és erejüket a külváros tüzének eloltására fordították, addig Losonczy bátor alvezére, *Dombay Mihály*, merész hajdúkból és spanyol katonákból összeállított vállalkozó csapattal az északi várkapuval szemben fölhányt vívóárkokba berontott. A kirohanók az őrséget levágták, néhány löveget beszegeztek, a lövegtalpakat fejszékkel összetörték és az ágyúfödözetnek a sánczokból való kiüzése után, veszteség nélkül a városba visszatértek.³⁾

Losonczy és Aldana *október 18-án* éjjel a karánsebesi *Bokosniczay Miklós* és *Kovasevics* hírnököket Castaldo tábornokhoz és Fráter Györgyhoz Erdélybe küldték, hogy a történekről azoknak jelentést tegyenek.⁴⁾

Október 19-én Dombay Mihály bátor gyalogosokkal a városból ismét kiütt az ostromlókra s a törököket a vívóárkokból fölriasztva, a török táborból marhákat hajtottak el, a huszárok pedig az ellenséggel viadalra bocsátkoztak és több törököt levágtak.

Október 20-án Losonczy legjobb harczi paripáját az istállóban nehéz löveg golyója agyon sújtotta.

Miután a törökök a Szigetvárosban ágyúkkal fölszerelt sánczokat hánytak, azokból ágyúval és gátpuskákkal a keleti várkapu előtti védőmű őrségére erősen tüzeltek.⁵⁾ Erre Losonczy parancsot

¹⁾ Centorio 107.

²⁾ Brüsseli okmtár, II. 278.

³⁾ U. o. II. 282.

⁴⁾ U. o. és Tudomány Társ., 1841. évf. 68., 70. l.

⁵⁾ A névtelen kir. udv. tisztviselő szerint a törökök a Szigetvárosból *falkonettekkel* és kézi lövegekkel tüzeltek a várbeliekre. E szerint a törökök a Szigetbe a faltörő lövegeken kívül kisebb tábori ágyúkat is szállítottak. U. o. II. 282.

adott, hogy a várbeliek a szigetre nyomúlva, az épen maradt házakat is gyűjtésük fölé.

A merész vállalat végrehajtására Losonczy kipróbált harczosokból egy csapatot állított össze, melynek élére *Vajda György* nevű bátor nemest állította, a ki bajtársával, *Busa Ferenczcel*, ruhástól, kézijjastól és fegyverestől a vár és Sziget közötti vízen átúszott, a kirendelt harczosok pedig tutajokon keltek át.

Azonban kellő számú tutaj hiányában az átszállítás lassan ment; de a katonák annyira sovárogtak az ellenséggel való összecsapás után, hogy veszélyel nem törődve, kardostól és ruhástól a vízbe ugrottak és a folyó-ágon átúsztak. A törököket sánczaikból kiűzték, a le nem égett házakat fölgyújtották s a törököknek a gátönyokban levő lövegeit is szét akarták rombolni; de ezt *Vajda György* és *Busa Ferencz* már nem engedték meg, mivel a törökök már is mindennűn gyűlekeztek s a várba való visszavonulás útját elvágták volna.¹⁾

Ez éjjel Losonczy másik küldötte, *Bokosniczay László*, is szerencsésen kiszökött a körülzárt erősségből és *Castaldonak* s *Fráter Györgynek* az ostrom eddigi menetéről tudósítást vitt.²⁾

A város lakosai nyájaikat és marháikat az ostrom alatt is a nagy-palánk közelében levő erdő és tanyák mellett legeltették. A törökök *október 21-én* a tanyák mellett legelésző marha-csordát akarták kézre keríteni. E czélból 2000 török lovas a Béga ágán hevenyészett hídon át az erdőbe vonult, és ott állást foglalt. Ezután pedig 600 lovasból álló másik csapat előnyomult, hogy a gulyát a város alól az erdő felé elterelje és a lesben álló török lovasság közelébe csalja.

Azonban Losonczy gyalog csapatokkal és tábori lövegekkel a városból már előbb a tanyák közelébe vonult s a nyáját kézrekeríteni akaró török lovasságot a város alól ágyúval és élénk puska-tűzzel elűzte. Ezután a leégetett nagy-palánk ellen fordult, hol a törökök már egészen befészkeltek magukat és onnan is a futóárkok és útegek őrségeit a török táborba kiűzte.

Azonban még ezen napon a béglerbég új csapatokat kül-

¹⁾ Brüsseli okmtár: II. 283.

²⁾ U. o.

dött a nagy-palánk ellen, a mit a spanyol gyalogok vitézül védelmeztek s a többször előnyomuló janicsárok tömegeit a földműből intézett heves puskatűzzel és a jól irányzott ágyúkkal visszafűzték. Azonban a török tűzérség ekkor erősen kezdte lövetni a város kőfalát és kapuit s így Losoneczy a védőművek oltalmazására szoritkozott, minél fogva a nagy-palánkban készített vívó-árkok és lövegállások tovább is a törökök kezeiben maradtak.¹⁾

Október 22- és 23-án a védők a megrongált kőfalak és erődítmények kijavításán éjjel-nappal dolgoztak.²⁾

Losoneczy a megrongált védőművek helyreállítása után *október 24-én* ismét támadólag lépett föl. A városból gyalog és lovas csapatokkal kivonult s a törökök sánczeit megtámadta, mire a táborban nagy zavar és ijedtség támadt. Végre a törökök harcra rendezkedtek és mintegy 1000 főnyi lovas tömeg a várbeliekre gyors támadással rátört. A heves kézi tusa alatt a védők közül kettő elesett, és többen kisebb-nagyobb sebet kaptak; a törökök közül, a nehéz sebesülteken kívül, sok maradt a csatatéren.

Ezen csatározásban a várbeliek egy ráczot élve elfogtak, a ki Losoneczynak azt vallotta, hogy a béglerbégnek Belgrádból két szandzsák bég fődözete alatt *hét faltörő lövegje* érkezik,³⁾ továbbá, hogy a török táborban az a hír van elterjedve, hogy a porta a béglerbégnek Temesvár teljes bekerítése céljából segélyhadat indított útba.

Azonban a rácz fogolynak legfontosabb vallomása az volt, hogy a pasa az erősség további megszállása céljából még csak nyolcz napig szándékozik a táborban maradni; ezen idő alatt vagy elfoglalja az erősséget vagy elvonul alóla. Végül, hogy a török táborban az eleség fogytán van, s a csapatok e miatt zugolódnak.⁴⁾

A törökök *október 24-én* sáncaikról nyíllal a várba lőtt oláh nyelvű levélben fölhívták a spanyolokat, hogy adják föl a várat; életük miatt ne aggódjanak, a kik haza akarnak vonúlni, holmijukkal

¹⁾ Brüsseli okmtár: II. 284.

²⁾ U. o.

³⁾ Centorio is írja, hogy a várbeliek a csatározásokban ejtett hadi foglyoktól megtudták, hogy a béglerbég még másik hét ostromlőveggel is szándékozik a várat lövetni, a miket Belgrádból hozat. 107. 1.

⁴⁾ Brüsseli okmtár: II. 284.

és vagyonukkal szabadon elbocsáttatnak, a kik azonban ott akarnak maradni, azokat mindennel jól ellátják.¹⁾

A török táborban a tíz nap alatti ostrom közben az élelmszer valóban fogyó félben volt s a harcosok abban szükségét szenvedtek. A sereg e miatt zugalódott és nem akart tovább a táborban maradni.

Leginkább a saját költségükön harczoló hűbéres csapatok voltak elégedetlenek, mert jóllehet — kiváltságaik értelmében — október közepénél tovább nem voltak táborozásra kötelezve, mégis annak ellenére, táborban tartották őket.²⁾

Hozzájárult még az is, hogy a béglerbégnek a kémek hírfül hozták, miszerint Temesvár fölmentésére a tiszai megyékben és Erdélyben a hadak egyre gyülekeznek. Ezen körülmények a pasát az ostrom továbbfolytatása iránt komolyan gondolkodóba ejtették.

* * *

Ez alatt Temesvár felszabadítására a tiszai részekben újból gyülekezni kezdtek a hadak. Midőn Báthory Endre biztos értesülést vett, hogy a béglerbég Lippa alól Temesvár vívására vonult, a tiszai megyék szétosztolt fölkelő csapatait *október* közepén ismét összegyűjtötte, és maga mellé bevén még *Perényi Gábor* csapatát is, *Tamásdánál* táborba szállott. Varkocs Tamás bihari főispán táborra még mindig *Erdőhegynél* állott, *Patócsy Ferencz* és *Balassa Menyhért* pedig tekintélyes haderővel *Gyulánál* táboroztak.³⁾ Ezen seregrészek létszáma 15,000 főnyi lehetett.⁴⁾

Fráter György a lippai sereg fölbomlásáról a péterfalvi táborban *október 5-én* értesülvén, a Marosvölgy védelmében kiváló fontossággal bíró lippai erősség további megtartásának még reményéről is lemondott és most már a török seregnek Erdélybe való betérésétől is méltán tartott.

¹⁾ U. o. II. 285.

²⁾ Istvánffy i. m. — Bethlen Farkas i. m. I. 503.

³⁾ Istvánffy 186.

⁴⁾ Batthyány Ferencz i. m. levelében 15—20 ezerre teszi a tiszai sereg létszámát. Brüsseli okmtár. II. 311.

Ennélfogva mint fővezér a király által jóváhagyott hadműveleti tervtől eltért s a megosztott erdélyi hadak összevonása céljából a moldvai határról Nádasdy Tamást, valamint a *Szászsebesnél* álló Castaldót hadaikkal táborába rendelte; maga pedig a mellette levő hadakkal a Marosvölgy torkolata elé vonult és *október 12-én* a *Kenyérmezőn* táborba szállott; a honnan V. Károly császárt a gyors segélyküldés iránt kérve-kérte.¹⁾

A kenyérmezei táborban értesült Temesvár ostrom alá vételéről, valamint arról — mi felől Hajdár pasa értesíté — hogy a szultán az erdélyiek évi adója és bemutatott hódolata fejében a béglerbégnak az Erdélybe való betörésre adott utasítást visszavonta, sőt a már az erdélyi szorosokig előre nyomult havasalföldi töröktatár és oláh hadakat a határokról visszaparancsolta.²⁾

Ennélfogva most már mi sem akadályozta abban, hogy Temesvárnak a szétszórt seregrészek összevonása után segélyére vonúljon.

E célból a Kenyérmezőről *október 21-én Szászvárosba* tette át főhadiszállását, a hol Losonczynak hírnökeitől az ostrom eddigi lefolyásáról körülményesen értesült, és még *az nap* írta a királynak, hogy Temesvár ügye nem ad aggodalomra okot, mivel a várba zártak vitézül védik magukat.³⁾ Egyszersmind a hírnököt azon ígérettel küldte vissza Losonczyhoz, hogy hadait már egyesítette és számára segílyt fog vinni.⁴⁾

¹⁾ Az V. Károly császárhoz *október 12-én* írt levelében azt is említi, hogy az erdélyi hadakat még mindig nem egyesíthette táborában. Történ. Tár. 1881. 54.

Hogy az erdélyi felkelő had még *október 12-én a Kenyérmezőn* táborozott, az erdélyi rendeknek innen a királyhoz írt leveléből is kitűnik, melyben azon kérelmüket fejezik ki, hogy «ne engedje őket gyalázatosan török rabságba huzcoltatni». Tört. Tár. 1891. 434. l.

²⁾ V. ö. Hajdár pasa levele Fráter Györgyhez a lippai táborból, október 13-ról.

Hajdár pasa azt is közölte Fráter Györggyel, hogy a béglerbég Lippa őrzésére Ulána pasát hagyta hátra 5200 főnyi őrséggel, ellenben a sereg téli szállásra Belgrádhoz és Szendrőhöz vonul. Pray: Ep. Proc. II. 303.

³⁾ Fráter György levele Ferdinándhoz, 1551 október 21-ről. Tört. Tár. 1881. 55.

⁴⁾ Brüsseli okmtár. II. 285.

Azonban a Temesvár felé való elvonulás a csapatok nehézkes gyülekezése folytán, hosszas késedelmek között történt és Fráter György még *október 25-én* is csak *Dévánál* táborozott.

Sok huza-vona után végre Castaldo és Pallavicini Dévánál egyesítették hadaikat Fráter György seregével, ámde most meg a vezérek közötti egyenetlenség hatott bénítólag a hadsereg működésére; Castaldo nem akarta magát a fővezérré kinevezett Fráter György intézkedéseinek alárendelni.

Az első hevesebb összeütközés a dölyfös tábornok és a makacs természetű és önfejű püspök között azon hadi tanácsban tört ki, melynek főadata a közös hadi terv megállapítása vala.

Fráter György Lippát akarta megszállani, mire majd a béglerbég Ulámának segélyt nyújtandó, Temesvár további vivásával fölhagy. Ellenben Castaldo ezen tervet nem tartotta célravezetőnek és az volt javaslata, miszerint egy kikülönítendő kisebb sereg Lippát szállja meg, és azt addig körülzárolva tartsa, míg a fősereg Hunyadmegyéből a *Vaskapu-szoroson* és Karánsebesen át gyors előnyomulással a török sereget Temesvár alatt meglepi és ezen kedvezőtlen helyzetben döntő ütközetre kényszeríti.

Ámbár a hadászat elvei Castaldo indítványát támogatták, mégis a szultánnal minden áron békét kötni óhajtó püspök a hadi tanácsban keresztülvitte, hogy az a tábornok merész s a keresztény fegyverek hírnevéhez méltó hadi tervének mellőzésével Lippa visszavételét tűzte ki a hadművelet céljául.

A míg azonban a keresztény vezérek a hadi teendők fölött torzsalkodtak, és a sereg harcziás hangulatát a huza-vona által lohasztották, az alatt a béglerbég *október 27-én* elvonult Temesvár alól.¹⁾

Fráter György tehát azon *bizonytalan politikai* célt tartva szem előtt, hogy a szultánnal a békét 1552-ben meghosszabbíthassa, az ellenség tönkre tételére kínalkozó szerencsés alkalmat nem ragadta meg, hanem a török hadat a veszélyből kisiklani engedte.

* * *

¹⁾ Centorio 111—112.

E közben *Ruszem* pasa nagyvezír hírnöke *október 24-én* azon utasítást hozta a béglerbégnak, hogy Temesvár ostromát szüntesse be és vonúljon el a város alól.¹⁾ A béglerbég már ekkor a felől is értesült, hogy a királyi hadak mindenünnen gyülekeznek az ostromolt város megmentésére, minél fogva a csauszok által kihirdettette a csapatoknak, hogy még csak három napig maradnak a táborban.²⁾

A törökök *október 25-én* napfölkelte előtt ágyúikat kivontatták a gátonyokból, a janicsárok elhagyták a vívóárkokat s a lövegállásokból 100, részint tábori, részint faltörő ágyút elvittek.

Ezen előkészületekből a várbeliek a török elvonulási szándékát észrevévén, Losonczy este felé a török táborba váratlan kitörést intézett s a táborőrsggel heves harcztot vívott, melyben mind a két félről többen megsebesültek.

Október 26-án Fráter György hírnöke azon értesítéssel érkezett a városba, hogy a püspök a hadakat egyesítette s a város megmentésére vonúl.³⁾

Október 27-én napfölkelte előtt a török sereg táborát felszedve, Becse felé elvonúlt, a visszavonulást 5000 lovasból álló útóvéd fődözte.

Losonczy válogatott lovas csapattal a török útóvédet üldözöbe vette és délig vele többször hevesen összezapott; azonban a csekély várőrsggel a török sereg ellen erélyes üldözést nem fejthetett ki és így délben kénytelen volt a városba visszavonulni.⁴⁾

¹⁾ Somlyay Balázs, Fráter Györgynek a portára az adót beszoigáltató követe, *november 11-en* azt írja innen a püspöknek, hogy mihelyt az adót Konstantinápolyban beszoigáltatták, a béglerbégnak, ki már ekkor a Tiszát is átlépte, valamint más vezéreknek is hírnökök által azt parancsolták, hogy tüstént térjenek vissza. Tört. Tár. 1891. évf. 435.

²⁾ Brüsseli okmtár. II. 286.

³⁾ U. o.

⁴⁾ U. o. II. 286. — Tinódi: Az vég Temesvárban Losonczy István haláláról. 92. v. s.

Bethlen Farkas is írja, hogy Losonczy az elvonuló török sereg után nyomúlt, a hátvédet megtámadta, mi közben több törököt levágott. Miután azonban a pasa a hátvédnek erősítést küldött, Losonczy fölhagyott az üldözéssel. I. m. I. 504.

Az ostrom alatt Temesvártt tartózkodó egyik kir. udvari tisztviselő szerint¹⁾ a faltörő-ágyúkból 256 lövés történt, a melyek azonban nagyobb károkat nem okoztak; a tábori ágyúk lövéseit azonban nem lehetett megszámlálni.

A török tüzérség az ingoványok és nádasok magas vízállása miatt nem férhetett az erősséghez, minélfogva a mocsarakon túl fölállított lövegek a nagy lőtávolságból nem működhetek sikerrel a vár ellen. A réslövés az akkori lövegekkel nagy távolságról bajos volt és így a védőművek ellen romboló tüzet nem fejtettek ki.

A míg az ostrom alatt a védők közül csupán tizenöten estek el, és néhány harczy mént agyonlöttek,²⁾ addig a várharczban mintegy 5000 török pusztult el.³⁾

Losonczy *október 28-án* egyik hadnagyát a csanádi vár megvételére küldötte, a ki a földnépének segítségével az erősséget megszállotta, s a várparancsnokot, *Peracics* vajdát, négy törökkel elfogta és *október 30-án* Temesvárra vitte.⁴⁾

Ellenben Losonczy maga *október 29-én* 500 huszárral és *Don Luis Osorio* százados spanyol gyalogjaival a béglerbég után indúlt s a hátvédet ismét üldözöbe vette. Egész éjjel a török után vonúlt és *október 30-án* reggel egy erdőben állást foglalt, azonban a török táborból senki sem indúlt ellene, mire az üldözéssel föl hagyott.⁵⁾ A béglerbég még *november 3-án* is Temesvártól nem messze, *Galádnál* táborozott és Becsénél a Tiszán hidat veretett.⁶⁾ Utóbb pedig *Becsére* vonúlt s a Tisza mellett a hídfő előtt táborát körülsánczoltatta.⁷⁾

Losonczy október 30-án a béglerbég seregének üldözésével föl-

¹⁾ Brüsseli okmtár II. 286.

²⁾ U. o.

³⁾ Batthyány Ferencz i. m.; levele Brüsseli okmtár. II. 312.

⁴⁾ Brüsseli okmtár. II. 287.

⁵⁾ U. o. II. 286. — Továbbá *Juan Villeda de Aldana*: Expedition del mæstre de Campo Bernardo de Aldana, dr. Márky Sándornál: Arad tört. I. 535.

⁶⁾ Horváth Bertalan, szolnoki várnagy levele Teufel Erasmushoz november 3-ról. Tört. Tár. 1891. évf. 436—437.

⁷⁾ Batthyány Ferencz i. m. levele. U. o.

hagyván, Csanádon fölül két mértfölddel átkelt a Maroson és a Jolyó menetében fölfelé vonult.¹⁾ Dandárja előtt hírszerző járőrt bocsátta, a főcsapattal pedig utána indult. Így ért Nagylak közélébe, a hol akkor Kajdász aga volt a várnagy, a ki lovasaival kivonult és a járőrökre akart «öklelni», de mihelyt a főcsapatot megpillantotta, a vár felé gyorsan visszavonult.²⁾

Azonban Losonczy a török csapatot üldözőbe vette és vele egyszerre ért a várkapuhoz. A kapu-őrök nem tudták elég gyorsan fölvonni a hidat és Losonczy épen a fölvonó hídon utólért török csapattal egyszerre nyomult be a várba s azt visszafoglalta.

Maga Kajdász aga is 34 társával fogságba esék, 26 törököt pedig a magyarok levágtak, a kik 60 lovat és gazdag zsákmányt nyertek s a várat fölprédálták és fölgyújtották.³⁾

Losonczy október 31-én éjjel a foglyokkal visszatért Temesvárra, hol Kajdász agát sokáig fogságban tartotta.⁴⁾

Nagylak, Csanád és Csálya visszavétele után — mely utóbbit Nagy-Horváth Ferencz és Henyey István gyulai várnagy, Báthory és Patócsy támogatásával, éjjeli rajtaütéssel foglaltak vissza — a beglerbég a többi palánk kiüresítésére is parancsot adott s a kevésbé védhető várak őrségeit becsei táborába rendelte.

Hanem azért még október végén a számbavehető fontosabb erősségekben, mint Becse, Becskerek és Lippa, török hadak tanyáztak és ezek visszavívása lett volna az erdélyi hadak föladata.

CZÍMER KÁROLY.

¹⁾ Brüsseli okmtár. II. 286.

²⁾ Tinódi: Az vég Temesvárbán . . . stb. 93—104. v. s.

³⁾ Tinódi i. m. 105—108. v. s. Istvánffy 187. Bethlen I. 504. Brüsseli okmtár. II. 286.

⁴⁾ U. o. — Tinódi i. m. 108—111. v. s. Pecsevi Kajdászt becsei, Istvánffy nagylaki, Tinódi pedig fellaki várnagynak mondja.

Azonban Pecsevi és Tinódi ellenében Istvánffynak kell igazat adnunk, mert a névtelen kir. tisztviselő szerint, ha Losonczy átkelt a Maroson, nem Fellakot, hanem Nagylakot támadta meg. Régi Magy. Költők Tára. III. 425.